

MIRAŠ MARTINOVIĆ
GOVOR KRALJEVA

MIRAŠ MARTINOVIĆ
GOVOR KRALJEVA

Autorovo izdanje

Na koricama
Freska u starome Stonu na kojoj
zetski kralj Mihailo Vojislavljević
drži model svoje zadužbine (XI vijek)

Kompjuterska obrada
NEBOJŠA GLUMAC

Lektura
MIRJANA ŠOĆ

Štampa
GRAFOKARTON, PRIJEPOLJE

Tiraž
500 PRIMJERAKA

MIRAŠ MARTINOVIĆ

GOVOR
KRALJEVA

(NAKNADNO DOPISANA ISTORIJA)
2008.-2011.

2011.

Sve ima svoje nove trenutke, pa i ono što se čini da je zauvijek prošlo. Kraljevstva i ljudi.

Kraljevi, događaji, istorija, ukupno trajanje. Mjesta i legende. Svetitelji. Bitke i pobjede. Hramovi krunidbeni i hramovi narodni. Knjige koje su nestale u plamenu i vremenu. Kroz kraljevstvo riječi uspostavilo se novo kraljevstvo. Još jedan dokaz da riječ traje duže od svega i da jednom izgovorena nikada ne umire. Jednom povučene granice, uprkos brisanjima, uspostavljene su trajno u našoj imaginaciji, u našoj kolektivnoj svijesti.

Toliko puta poricano i krivotvoreno, Dukljansko kraljevstvo se ponovo vaspustavilo.

Učinila je to naša svijest o njemu. I kad smo tu svijest probudili, shvatili smo da Kraljevstvo nikada nije nestajalo, da je uvijek bilo tu gdje jeste.

Ono u nama i mi u njemu.

USPOSTAVLJENO KRALJEVSTVO

SVAKO SJEĆANJE JE SADAŠNJOST..

NOVALIS

Bože, molimo te da istrajemo.
 I dopusti nam da sačuvamo svoj jezik i svoje pjesme.
 Dopusti nam da živimo na obalama svojih rijeka,
 na brežuljcima koje si nam dao,
 u svojim gradićima, ispod drveća koje si posadio na našoj zemlji.
 Ti bože znaš koliko smo mali, ali te molimo ne dopusti
 da se naša veličina ugrozi.

Adam Zagajevski

Iz Opšteg pamćenje se vaspostavljalo: kraljevi, događaji, snovi, neprolazni sveti govor. Ne slijedeći istorijski hod, već neku dublju sopstvenu i opštu intuiciju, artikulisao sam ih u riječi.

Slijedio sam vrijeme kako su se pojavljivali u mojoj imaginaciji, oni koji su bili vremenom dodirnuti.

Neki i po nekoliko puta, nezadovoljni, valjda, načinom na koji sam ih oživio i uveo u naše vrijeme.

Od Kraljevstva koje je prošlo, nastalo je Kraljevstvo riječi.

Živi govor kraljeva koji su ga uspostavili, dali mu ime i ocrтали granice. Njih i njihovih podanika bez kojih ono ne bi postojalo...

Palate, rezidencije, mauzoleji. Izvori i rijeke. Imena i toponimi. Sve što je nekada bilo imenom obilježeno, a zvalo kraljevstvo Sclavorum Regnum ili Kraljevstvo Slovena.

Jednom, davno iščezlo, probudilo se u nama.

| U noći, 4. novembra 2008.

GOVOR ZEMLJE

ZLATNO DOBA

U tebi čute mnoga pokoljenja rastočenih obličja. Njihovi snovi i nade.
I misli koje su mislili dok bijahu u čovječjim obličjima...

Princeze, knjeginje, ljepotice koje su te krasile svojom ljepotom.
Kneževi i vojskovođe, ratnici i duhovnici...

U tebi su.

Izmamljujem njihove glasove i osmijehe... Smiješe mi se kroz travu i
lišće, kroz bilje koje iz tebe izrasta.
Njihovi snovi hoće da postanu stvarnost.

Otvaraju se grobnice, mauzoleji kraljeva,
tumuli... Koliko se naroda na tebi smijenilo?
Sve njihove nade u tebi su pokopane.
Njihovi životi.

Hodim od mjesta do mjesta, pretražujem ih, vidim polomljene zdjele
iz kojih su pili vodu, medovinu i vino. Vidim oružje, alatke kojima su
rukovali i gledali isto ovo sunce koje mi danas gledamo...

Iz tvojih dubina izmamljujem njihove glasove i snove.
Spavaju pjevači koji su spjevali najljepše pjesme.

Naš ep je velik.

Ako nas jednom nestane sa ove zemlje
Ostaćemo da živimo u njemu.

Čujem molitve koje su upućivali bogovima
iz ovih polja, ovih ruševina... Iz ovih mogila, ispred hramova i pira-
mida... Od nekih po koji kamen je ostao! Ostali razabacani, ali negdje
postoje i sanjaju da se vrate i sastave.

Opet hram da bude...

Glave imepratora iz tebe izranjaju dok orači oru brazde tvojim ledi-
nama.
Mnoga pokoljenja su se na tebi smijenila. Vojske, osvajačke i odbram-
bene, naše i tuđinske, koje su rušile i palile.

A ljetopisi naši, izgorjeli u poharama... Da nam pamćenje unište, to
bijaše naum onih koji su nas osvajali i crnim konjicama galopirali.

Osjećam tvoju dušu kako pulsira kroz mene, kroz nas i kola našim du-
šama. To kolanje ne prestaje.

Mjesta koja sam izdvojio, praveći ovu mapu, povezana su nevidljivim,
ali sigurnim linijama. Mitska geografija koju niko ne može izbrisati.
Naše mitove smo položili kao zalogu. U njima i kroz njih trajemo.
Dublji ponorni tokovi čiji šum ne prestaje
pulsiraju neuništivom snagom...

Velike grobnice svjedoče o onima koji su nekada bili....

U ovim ravnicama, gledajući ovo nebo... I sve je prošlo, ali je nebo
ostalo i zvijezde na njemu. Po koja je pala i osvijetlila dubine naše.

Noću, mnoge sjene izlaze iz njih i lutaju svojim nekadašnjim trago-
vima, tražeći sebe, bivše i nestale. Koliko sam sjeni sreo u ponoćnim
časovima, kad su tišina i tama najveće!

Od postanja, ovdje se rađalo i umiralo.
Svaki kamen je svjedočanstvo o nama.

U naš kameni ljetopis urezana su slova o našem postojanju.
Mnoga su se ljeta smijenila. Mnogi zrikavci pjevali svoju pjesmu... I
laste savijale gnijezda. Trave rasle. I cvjetovi najljepši koje je ona nje-
drila.

I himne koje su spjevali pjesnici...

KLESARI SA MARTINIĆKE GRADINE – KAMENA POEMA

(Navesti imena klesara)

Dovedeni sa raznih strana Dioklitije, iz Zahumlja i Travunije, iz primorja... Najbolji klesari koji su se probali u kamenu, klesali su kao da uklesuju sebe. Neki su uklesivali snove, a neki nade.

Dovlačili su kamenje za katedralu iz raznih majdana. Zaprege su stizale iz svih pravaca sa kamenim blokovima koje je trebalo obraditi.

Slijevale su se mnoge kapi znoja. Zemlja ih je upijala, a oni klesali pod suncem koje je nemilosrdno grijalo. Neumorno, po danu i po noći osluškujući ritam dlijeta, ritam krvi i svojih ruku, kao da oblikuju biće grada i biće hrama.

Klesale su snažne mišice. Ljuti kamen se ljuto opirao i branio svoja obličja. Ali oni su bili nepokolebljivi u namjeri da ga obrade.

(Razbacane po poljani, velike gromade su stajale i čekale, ravnodušno, klesarske ruke, da se put njih pruže.)

Jedan od klesara je rekao kako osjeća pobunu kamenja koja se sprema i kako će jednom doći vrijeme, kada će ona buknuti, raznizati zidove. Popadaće stubovi. Biće ruševina. Razbježaće se kamenje, ka mjestima, odakle je istrgnuto.

Sanjao sam san, vidio tu sliku.

Zidari su mu se smijali.

– Kada ga mi ugradimo! – govorio je Borjen – ništa ga neće razgraditi.

Ostaće za vječita vremena.

– Sve što čovječije ruke sagrađe, vrijeme razgradi! – govorio je onaj što je sanjao san.

– Ali naše ruke su snažne! Protomajstor koji upravlja nama i građevinom tako podesio je sve. Vrijeme će ustuknuti.

– To je samo privid! – ubjeđivao ih je sanjač Pribil. Poslušajte šta govorim, a nećemo doživjeti da to vidimo... Sve će ovo jednom biti razgrađeno...

Nastavljali su da klešu hiljade ruku i hiljade alatki. Sijevale su varnice, dizala se prašina, padala na znojava lica.

– Vidi, kakve je ugaone kamenove postavio! – otmario se glas. – Kakvi temelji. Ništa neće pomjeriti.

Onaj što je sanjao ništa nije govorio. Pjevao je neku tužnu pjesmu u ritmu sa svojim alatom. Izvijala se iz buke i odlazila u nebo, s pjesmom klesara koji je sa sumnjom gledao na veliku građevinu.

– Biće to najljepša katedrala u kojoj će biti krunisani dukljanski kraljevi. U novoj Duklji, pošto je ona propala.

– Propašće ova kao i ona. Ništa nije ostalo, a da nije propalo! – sumnjičavao bi, s vremena na vrijeme, dobacio klesar koji nije prestajao sa popijevkom.

– Blagosiljam biće zemlje koja je rodila ovo kamenje.

Klesali su noću pri punom mjesecu... Cvrčci su oponašali dlijeta i klesare.

Prošla su vremena! Razorena je bazilika, najljepša koja je ikada pravljena na Doklejskoj zemlji. Srušena je Lontodokla....

– Vrijeme gradi, vrijeme razgrađuje! I danas se čuje glas klesara i pjesma cvrčaka. Prohodalo kamenje, razbježalo se na sve strane. Pričalo se kako su ga sretali na putevima.

Ostao je još samo po neki kamen na Martiničkoj gradini. Glasovi onih koji su ga tesali trepere nad ranicom. Čuju se zvuci alatki usklađeni sa kretanjem zvijezda. U njega su tajnim znacima uklesali pismo i istoriju. Naše postajanje i postojanje.

Kažu da ga je razbacala nevidljiva ruka, kako se pismo ispisano na njemu ne bi nikada sastavilo.

A kad se kamenje ponovo vrati i uziđe ga ista ruka, iz ruševina će nastati ponovo, lijepi grad Lontodokla.

| 20. juli 2008.

BARSKI PREZVITER RAZGOVARA SAM SA SOBOM

„Navedimo da progovore ćutanja istorije, ti strašni zastoji na muzičkom vrhuncu kad je istorija utihla, a koji su upravo njeni najtragičniji akcenti. Samo se tada mrtvi mire s grobom“

Ž. Mišle

Pisah ova slova, da uspostavim trajanje. Pamaćenje nije uvijek pouzdan svjedok. Na pergameni ispisana, veća mogućnost je da prežive. Pisah u skriptoriju Vladičice naše ratačke, za potrebe barske omladine, da spozna, cijeni, poštuje i čuva djela svojih predaka. Suočen sa demonom prolaznosti

Pisah.

Upisah imena vladara, dinastije, rodoslove, bitke i značajne događaje da bi znali poslije, ko smo bili prije.

Jer vidjeh šta rade oni koji su namjeravali da nas izbrišu sa lica zemlje i iz istorije. Vidjeh da sa konjima ulaze u hramove, da knjige naše pale i hramove ruše. Rekoh: neka ostane zapisano!

Zapisah sve što sam znao, što je prenošeno od naraštaja do naraštaja. Svako ime za koje čuh i svako djelo koje je učinjeno, stavih na pergamentu. Poče knjiga da pulsira, imena da žive. Pokrenuše se mrtvi.

Oživješe dinastije. Vidjeh da je knjiga živo biće i da u njoj sve živi. Nabrojih lijepa i zvučna imena. Jezik poče da žubori i njegov zvuk treperi ispod doklejskih zvijezda.

I dadoh da se knjiga umnoži. Vješti pisari je prepisaše. Po glasnicima je razaslah na četiri strane svijeta da se spasi, ukoliko se egzemplar koji napisah svojom rukom izgubi.

Odaslah je Rimu i Konstantinopolju.

Knjiga ode u svijet.

I sad negdje putuje.

U njoj trajemo.

Da nje nije bilo, ne bi se za nas znalo.

I ako drugo ne bi postojalo kao dokaz,
ova knjiga govori da smo narod.

| 21. juli 2008.

TUMULI U ZETSKOJ RAVNICI

Izašao sam ispod rasutog kamenja poslije toliko stoljeća. Bio sam pod ovom gomilom i osjećao sav njen teret.

Nakon što umrijev, a bio sam knez, svi moji sunarodnici, nastanjeni obodima ravnice, teglili su kamenje, tamo gdje je obilježeno vječno moje prebivalište.

Išli su ljudi u procesiji i svaki je nosio po kamen. Htjeli su da mi odaju počast koja se odaje visokom dostojanstveniku jednog naroda, njegovom predvodniku, vojskovođi i knezu.

Peklo je sunce toga dana, kako samo može nad ovom ravnicom da užari. Svi su išli pognutih glava. S mojim nestankom, pobojali su se da će im hrabrost nestati, da će ih neprijatelj lako savladati.

Pjevali su cvrčci toga dana, kao i svakog, kad upeče sunce.

Ljudi su plakali. Jadikovke su se otimale.

Kamenje je raslo, taj sveti znak ove zemlje. Mislili su da će, ako mi podignu veću mogilu, sačuvati moju snagu, bolje se oduprijeti neprijatelju.

Vjekovima, mogila je stajala kao svjedočanstvo. Ali, oni što su dolazili, iz naraštaja u naraštaj, raznosili su kamenje za svoje potrebe.

Kamen po kamen je nestajao, a ja sam se osjećao slobodnim i s manje tereta.

Sad, kad je mogila gotovo raznijeta, moja sjena je oslobođena i prikazuje se ljudima koji nastanjuju ravnicu kao dobar duh... koji pohodi njihova ognjišta i blagosilja rod.

Prepoznajem kamenje kojim sam bio zazidan. U zidinama, u međama, u kućama.....Svaki kamen prepoznajem. Zove me. Iz svih pravaca i sa svih strana.

Obilazim ravnicu, slobodan..... I sam. A svima pripadam i sve osjećam. Predak sam onih koji danas ovdje žive.

Meni, što sam ispisivao ove riječi, ti si govorio! Osjećao sam te! Govorio si na moja usta, gledao na moje oči dok sam posmatrao razorenu mogilu u kojoj si bio zatočen tolika stoljeća.

| 21. juli 2008.

LISIJEVO POLJE

Noću izlaze sjene iz drevnih grobnica, lutaju poljem i pjevaju daleke pjesme, onih koji su prije njih nastanjivali polje. Dok ispisujem ove riječi osjećam

Beskrajnu melodiju, koja se produžava iz pokoljenja u pokoljenje.

Ratnici i kneževi igraju kolo nasred polja, ispod punog mjeseca. Čuje se zveket oružja i topot nogu po polju.

Izlaze oni koji su nekada živjeli.

Polje podrhtava, a kolo se okreće u ritmu zvijezda. Drhti puni mjesec, zadivljen prizorom grobnica koje se otvaraju.

Jedan grnčar oblikuje vazuu iz koje ćemo piti vječnost!

Kolo se brže okreće. Ratnički poklici se čuju. Pjesme i riječi izgovorene u davnini dobijaju puninu, govore same.

Govori polje, zemlja, trave. Sjenke brda pale krajem polja. O, sjenke čovječije, najednom oživjele... Govore...

Izlaze iz polja, iz pamćenja... I igraju.

Kolo se okreće u suprotnom pravcu od uobičajenog, a onda se izvije i kroz nas protutnji. Kolo riječi i snova, živi jezik koji nikada ne umire.

Kad se naigraše, posakrivaše se ispod kamanja,
Pobjegoše u pamćenje.

| 22. juli 2008.

ŽENA IZ GOSTILJA

– Halata mi je ime, Halatom me zovu. Po gradu koji je nekada bio ovdje i živio punim životom. Kako je nekropola rasla, grad je nestajao. Grad se smanjivao.

Imala sam najljepše ruke! Govorili su o mojim rukama. Njihovu moć su osjetili oni koje sam milovala.

– Halata! – pruži mi ruke – vikao sam u snu... A ona je iz daljine, kroz mnogo vjekova, pružala ruke.

– Halato, Halato! – gdje je grad po kome se zoveš?

– Grada odavano nema, razrušile su ga varvarske vojske. Ostale su narukvice koje ti sada gledaš u muzeju, a krasile su moje ruke. I naušnice koje su bile ukras na mom licu.

– A ti, Halato! Gdje si ti? – na kom nebu, kod kojeg boga, u kom raj? –

– U tvom sjećanju! – čujem promukli glas koji dolazi iz daljine.

– Grada više nema! – više isti glas. Osim u tvom pamćenju.

– Halato! – dozvao sam te i ponovo oživio. Grad i trgove, stepenike izlizane od dodira čovječijih stopala koja su hodala njima.

– Te narukvice su djelo majstora koji me je volio. U njih je utkao ljubav i ona je preživjela.

– Ponekad kao sjen prohodam po mjestima gdje je nekada bio život, a sada je velika nekropola. Sve je postalo sjećanje.

– Hodim i ja po sjećanju! – odgovaram očaravajućem glasu koji je začarao prolaznost i došao ponovo do nas.

– Svi mi živimo u vama! – viče Halata.... Kao da govori grad. Svi njegovi stanovnici.

– I mi svi živimo u vama, Halato! Ženo! Grade. Sjećanje.

Vičem, a trava raste, uporno, ćutljivo raste trava iz koje treperi glas.

Ona će sve da izmiri! Njena upornost i nijemost njena.

Ah, ta trava.

Halato!

Najljepši cvijete, niknuo iz našeg sjećanja.

| 22. juli 2008.

BUNARDŽIJA S VUČKE GORE

Gasio sam veliku žeđ. Ja bunardžija, čije ime nije ostalo nigdje zapisano. Nosio sam se mišlju da ga uklešem u zid od bunara, ali bi uvijek odustao.

Kopao sam devet sežanja da pronađem vodu u
Bezvodnom predjelu.

Kopao sam po sebi, silazio u dubine.
Iskopao devet bunara.
Govorili su kako radim zaludan posao.

A ja sam kopao.

Devet dubokih bunara ukupao sam u kameni predio.
Devet dubokih bunara iskopao sam u sebi.

Htio sm da dotaknem tokove
Koji su žuborili duboko.

Poslije je neko zapečatio bunare. I predio je opustio.
Sela su ostala bez ljudi.

Niko ne zna ko je to učinio.

Niko! – više bunardžija.

I
Kopa po našem pamćenju.

Otuda
Ove riječi.

| 23. juli 2008. godina

ORAČ I RAVNICA

Zamišljen, ide brazdom, dok iz zemlje izranjaju statue imperatora, grivne koje su nosile lijepe princeze, kraseći, ruke i tijelo....

Zamišljen, ide, a brazda se otvara i zemlja nutrinu svoju okreće suncu... Vidi osmijeh zemlje i davno iščezle princeze.

Doživljava zemlju kao da je princeza.

Zamišljen, ide brazdom dubokom i kupi zvijezde, fosile prošlosti, posuđe glineno, razbijeno... Ruku statue uzeo je u svoju ruku... Probudio uspavanu ljepoticu. Zamišlja onog što ju je oblikovao.

Gdje su njegove ruke?...

Posuđe prazno, amfore, zdjele... Šta sve ne krije ova zemlja? Zamišljen orač otire znoj sa čela. Koliko je popila znoja onima koji su radili na njoj?... Koliko osmijeha? Koliko muke?

Ide orač, a brazda se osmjehuje. Podiže oblutak kojeg je oblikovala ruka njegovog pretka.

Osjeti ga u krvi, u biću. Razgovara sa njim dok ore ravnicom

Izoravajući prošle živote.

Sve je ponovo oživjelo, viče iz brazde.
Pogleda usmjerenog ka nebu, s osjećajem da je on veza

Između njega i ravnice...

| 27. juli 2008.

VRIJEME KRALJEVA

Svakoj dragoj domovini je potrebno da ima veze da bi se znalo na koji način su naši preci počeli vladati, po kojim su stepenima i preko kojih sredstava došli do te veličine kojoj se mi danas divimo. Osim toga, šta je utvrdilo njihovu slavu i pravu sreću? Takođe, kakvi su bili uzroci njihovog pada i razaranja. Ništa manje potrebno je i to znati kakva je narav našeg naroda, njihova sklonost, osobine talenta, vrline i oni poroci koji su ih obuzimali, svojim dobrim ili lošim postupcima učinili uzdizanje ili smanjenje i pad oblasti u kojima su oni bili prvaci i gospodari.

Anonim: Kratki opis o Zeti i Crnoj Gori(1774.)

DUHOVI U SVAČU

Kada si ništa, čovjekom te tad smatraju.

Sofokle: Edip na Kolonu

Čuje se zvuk frule, flaute i drugih instrumenta. Mnoštvo zvukova. Kao da je progovorilo kamenje rasutoga grada.

Duhovi govore:

– Bili smo ovdje. Stanovnici bili...

Živjeli mirno.

Imali dane sreće i blagostanja.

Kamenje se meškolji dok ga posmatram. Kamenje je živo. Živi oni koji su nekada bili ovdje.

– Gdje je moja ljubavnica? – više jedan glas.

Prolazim kroz splet glasova. Oživjeli grad. Čuju se njegovi zidari i njegovi neimari koji su ga složili od lijepo tesanog kamenja. Vrsni klesari i njihovi pomagači koji su kamen do najviših kula dizali, ukrasivši ga prethodno tajanstvenim ornamentima.

– Čekali smo da bude srušen. Zato smo izginuli. Davali smo posljednji otpor. Upalili zadnju zraku nade, dok smo ga branili od napadača. Bijaše lijep grad na jezeru. Kao labudica bijel. Kao zvijezda sjajan.

– Ja sam Dominik, episkop svački, optužen za zločin. A bijah čist i pravedan.*

Zli ljudi su me optužili da sam počino zločin koji su oni napravili, pa meni pripisali. Prepisivao sam knjige i tako učvršćivao naše pamćenje. Sad s tobom govorim, čuješ li moje riječi? – više.

Mnoštvo glasova, čitava šuma kroz koju je nemoguće proći. Čuo sam ih, dok sam posmatrao ruševine.

Nekada to bijahu živi ljudi čije duše sada trepere nad ovim predjelom i po ovom kamenju.

Stope se u hor i zapjevaju. To je najljepša pjesma između neba i predjela gdje je nekada bio divotni grad.

Između svakog kamena postoji nit koja ih spaja i čini dušu grada koja lebdi nad ruševinama.

– I kad posljednji kamen nestane, njegova duša biće tu, gdje je grad postojao! – kaže glas.

| 27. juli 2008.

* DOMINIK, 1199–1200. godine prisustvovao je Dukljanskom koncilu, kada su ga mnogi od klera i naroda Svača optužili za ubistvo. Biskup „G“ se pominje u pismu pape Inocenta III iz 1200. godine barskom nadbiskupu Ivanu, koji je izabran na mjesto zbačenog Dominika, što se pokazao nedostojnim da upravlja svačkom crkvom.

Dopisano 18. mata 2011.

BUNAR SVETOG VLADIMIRA

U bezvodnom predjelu rekoh da se voda traži. I rašljari ispitivahu mjesta; stavljahu viskove, saginjahu lice ka zemlji. I nađoše vodu.... Iskopaše bunar. Ozidaše ga. Poče da se puni vodom.

Spuštahu vjedra, ožednjeli.

Jednom i ja spustih vjedro, bijah žedan mnogo. Naklonih se na ivicu.

Vidjeh svoje lice bez očiju. Zvijezde pogašene vidjeh, raskole velike, bitke.

Vrijeme mračno što se nad zemljom nadvilo.
I nebo mračno!

Vidjeh Anđela božjeg kako vodu muti.

Ne naklonih se više. U glavi sam nosio sliku bremenitu budućim događajima i zloslutnim mislima. Hodio sam zemljom bos i upućivao molitve:

O, Bože! Pogledaj na ovu zemlju.

Pratile su me zvijezde, osvjetaljavale put.

Sanjao sam snove prepune utvara i događaje što će doći. Ponornice koje teku dubinama, u snu mi se prikazivahu.

Otimanja oko krune. Ubistva međusobna.

Bunaru više nisam dolazio. A oni koji jesu, govorili se kako vide utvare.

Neko je i dalje
Vodu mutio.

Znaci koje nebo šalje...
Iznad zemlje Prapartne.

Mrtvi traže vodu.

Živi bježe.

I danas ga zovu
Mojim imenom.

Izlaze likovi
Čija su se lica ogledala
U njegovoj vodi.

U njemu su
Sve naše žeđi.

| 31. juli 2008.

HOROVI U RAVNICI

Dolaze mnogi glasovi iz zemlje i sa neba:

- Gledao sam ovo sunce!
- Ovdje sam živio nekada!
- Predjeli su isti!

Glasovi onih koji su nekada živjeli na rubovima ravnice koju danas Zetskom zovu.

- Volio sam!
  - Patio!
  - A život je bio tako lijep!
  - Gledao sam ovo nebo koji ti sada gledaš!
- Sad sam u zemlji kojom ti hodiš!
- Da li moji snovi trepere nad njom?
  - I u tebi!
  - Sanjaš li moje snove koji su ostali nedosanjani?
- Staništa bijahu tim rubovima, kao što danas postoje... Staništa u kojima su živjeli tvoji preci vezani za zemlju ljubavlju koju je nemoguće iskorijeniti.
- Radio sam nakit za svoju draganu! On je preživio! Nakit iz Gostiilja kojim se sada dičite, pred čijom ljepotom zastaje dah! Volio sam je i zato je tako lijep. Zato je preživio.
- A gdje je sada ona?

Kako se produžavamo u vama!

- Hajde, spustite se ovamo, gdje ćute mnoga pokoljenja.
- Kamenorezac sam bio!

Zvali su me čovjekom koji je
Zaljubljen u kamenje!

Glasovi, kao trava, kao gejziri. Glasovi kao dah života. Kao treptaj.
Glasovi koje nosi vjetar i rasipa ih po zemlji
Da je oplode novim životom.

Glasovi iz prapostojanja
Krenuli put zvijezda...

Glasovi koje čujem

Imena... Slična današnjim...

- Mi smo ovdje....
- Drugi su dolazili i odlazili..

A mi smo
Na ovoj zemlji

Oduvijek!

| Jutro, 6. avgust 2008.

SEDMOLISNA DUPILSKA RUŽA

Pružila okamenjene latice kroz naše pamćenje.

– A klesar gdje je? Onaj što me je klesao!..... Ispod kog kamena je!

Cvjetala sam...Osipajući se cvijetom. Tražila onog koji me je na ovaj sarkofag uklesao...

Sjećam se tog mladića, muške ljepote, mišićavih ruku...Sjećam se njegovih očiju... Kap znoja, iscijedena iz njegovog tijela pala bi na prah koji je treperio ispod dlijeta.

– Uklesujem te da bi cvjetala kroz pamćenje onih koji se budu rađali na ovoj zemlji! – rekao je u jednom trenu... Upamtila sam njegove riječi.

Upamtila sam kiše, upamtila suše, upamtila smrti, pohare...

Pjesme sam upamtila i jadicovke, riječi izgovorene nada mnom...

Dane i noći što su prošli preko mene i ove zemlje...

Što su brisali moje latice i listove... A ja cvjetala na kamenu.
Cvjetala kroz pamćenje.

Pamtim bitke... I vojske... Glasove djevojaka koje su se rađale pod ovim nebom... i milovale požudnim pogledima.

I danas
Cvjetam.

| 7. avgust 2008.

IZ DUKLJANSKIH ARHIVA

Osluškovati biće naroda kroz događaje
Kroz istorijska fakta... Podneblje.... Znake u kamenu, na papirusu.... u
poveljama zetskih vladara...U Mauzoleju Vojislavljevića...
U Crkvi Sv. Sergija i Vaska... U Svaču. Na brdu Oblik...

U ruševinama gradova u kojima žive duhovi predaka.... U Prečistoj...

U Ljetopisu.....

U znacima uklesanim na kamen... U slovima čije se značenje zago-
netno....

U svemu što je bilo na ovoj zemlji. U mogilama....

U Gostilju i Lontodokli....

Čujem
Kapi modre kiše
Kapaju po pepelu
Stoljeća.

.....

PJESMA KOJA JE ČAS PJESMA ČAS TUŽALJKA

Stalno se čuje, nekada tiša, a nekad glasnija... Treperi sa usana pjevača
što je dodaju jedan drugom kroz vrijeme.

Iz stoljeća se čuje.

Nalik je izvoru što teče kroz sjećanje... Što prima pritoke mnoge i teče
Bez prestanka.

Diže se iz ravnice, iz kamena, iz rijeka. Iz zrna pijeska, sa obala. Iz dr-
veća.

Iz nekropola se čuje.

Ne može se razaznati je l' pjesma ili tužaljka.

Iz gradina, iz ruševina, sa planina i jezera... Iz morske pučine.
Iz vremena koja su prošla.

Traje s vjeterovima koroz raseline i prazna kućišta.

Održava nas.

Himnična, molitvena, sa heksametrima u koje je sve utkano.

Vrijeme prolazi, a ona traje.

Mi prolazimo, a ona traje.

***

*Traje pjesma i ova zemlja. Duga i pun mjesec nad njom. I zvijezde.
Pjeva je svako pokoljenje. Svi koji se ostvare u zemaljskim obličjima.*

| 8. avgust 2008.

.....

NOĆ U SVAČU

*... jer drago je sjenima da
pobađaju bližnje, pa makar dok noć traje...*

Euripid, Alekstida

Ponoć. Ruševine crkava i palata... zarasle u korov i draču... Čuju se glasovi dukljanskih kraljeva.

HVALIMIR: Vidite li, sve je ruševina? Ni kamen na kamenu nije ostao.

VLADIMIR: Volim kamenje.

STEFAN VOJISLAV: Tebi je lako, ti si se posvetio. Živiš u raju a ja? Moja vojska je izginula na Tuđemilima. Progone me armije mrtvih...

BODIN: Velika pobjeda, kralju! Budi zadovoljan. Ta pobjeda i danas živi na ovoj zemlji.

JAKVINTA: Ućutite već jednom. Pustite me, hoću da slušam cvrčke. U ovim ruševinama oni su jedini znaci života. Divno pjevaju.

KRALJ ĐORĐE: Mi smo samo sjene, ne svađajte se.

KRALJ MIHAILO: Koliko je bilo Dukljanstvo kraljevstvo! Čak se do Stona prostiralo.

KRALJ ĐORĐE: Ah, veliki kralju! Kako je to sada svejedno. Koliko je bilo!

KRALJ MIHAILO: Svejedno! Ne! Ono živi u sjećanju. Na nebu moje kraljevstvo živi.

KRALJ DOBROSLAV: Svi smo tu, svih devet kraljeva.

RADOSLAV DRUGI: I kneževi.

DESI SLAVA: I knjeginje. Ja sam posljednja dukljanska knjeginja koja je napustila Duklju i otišla u Raguzu sa dva broda, nešto blaga, pokućstva i jednim episkopom.

– JAKVINTA: (malo zlobno!) Ti si otišla. Duklja je ostala. I danas stoji razoreno kamenje. A znate, koliko to mene brine? Nikoliko! Ja sam Normanka. Volim da slušam cvrčke. Istorija mi je mnogo toga podmetnula, intrige... otrov spremljen u Kotoru.

DESI SLAVA: Još bih nešto da kažem.

JAKVINTA: Ma učuti. Pobjegla si, ostavila Duklju na milost i nemilost. A ja sam se borila između pretendena na prijesto Bodinova i Branislavljeva roda. Raški župani, grčki namjesnici.

Ah, ta zla i uvijek budna, raška struja...

BODIN: Učuti, kraljice! Odala si se bahanalijama, intrigama.

JAKVINTA: Izmišljotine, kralju! Laži. Zli tvoji rođaci i bližnji, pleli su intrige. I nije im dosta. I danas se te intrige prepričavaju.

– KRALJ VLADIMIR: A po čijem sam nalogu ja otrovan? Po čijoj je naredbi spravljen otrov u Kotoru?

KRALJ BODIN: Kraljice, kraljice... Govori se kako si imala mnoge ljubavnike.

KRALJ DOBROSLAV: Mene si optužila. Mene koji sam na Morači zarobljen i potučen, zatim stavljen u tamnicu gdje su me Vladimirovi ljudi oslijepili i uškopili, te kao monaha zatvorili u manastir sv. Sergija i Vakha....

BODIN: Pusti raspru kraljice! Slušaj cvrčke. Čudno, da si opet na Dukljanskoj zemlji, a život si skončala i iz čovječijih obličja se oslobodila u Carigradu.

KNJEGINJA DESI SLAVA: Pusti je, kralju! Neka kaže šta hoće. Optužuje me da sam napustila Duklju. A ona? Poslije svih raskalašnih noći na tvom dvoru, dala se Vizantijcima koji su je odveli u Carigrad.

JAKVINTA: Zatočeništvo, draga moja. Morala sam. Moja moć je bila nikakva, a sukobi u Duklji sve dublji.

GLASOVI. GLASOVI. GLASOVI. UZNEMIRENI KRALJEVI. KAO DA SU PTIČJI GLASOVI. VUČJI. AVETINJSKI, A NE KRALJEVSKI.

KRALJ GRADIHNA: Sve je zaludno. Nas nema. Vidite li kako se u jezeru kupaju svačke ljepotice?

KRALJ GRUBEŠA: Al' ima naše zemlje.

BODIN: (doziva Jakvintu!) Bila si lijepa. Opraštam ti sve. Pred tvojom ljepotom moralo se probuditi zlo. Ljepota mami zlo.

ĐORĐE (sada govorim kao njen sin!) Pustite je. Nije joj bilo lako u ovoj zemlji. Navikla na druge zakone. U besudnoj zemlji, nije mogla drugačije.

KRALJ GRUBEŠA: Istinu zbori Đorđe. Pustite je....

KRALJICA JAKVINTA (čiji se glas ističe nad glasovima koji su nalik ptičjim horovima!): Pustite me... Hoću da slušam cvrčke...

Ovo je najsrećniji čas u mom životu.

| 10. avgusta 2008.

PREDJELI

O, vi veličanstveni predjeli! Koliko ste upili pogleda, koliko vas je očiju gledalo?

Divili vam se. (Natopljeni ljubavlju,
Žudnjom i snagom koja se o vas razbijala.)

Predjeli Crmnice i Orahovštice.

Koliko ih je vama hodilo? Koliko ih krv svoju darovalo kopajući oskudne zaravni i sijući sjeme.

Da prežive?

Molili su se kamenu. Kamen je najpouzdaniji, ima najviše strpljenja i trpljenja.

Zvijezde daleko, a kamenje blizu!

U njemu je snaga i nada.

Koliko tužaljki ste upili, koliko pjesama? Koliko vapaja i trenutaka radosti!

Kolike vojske su vama protutnjale! U divlja ilirska brda (kako onaj vizantiski hroničar zapisa!), Stefan Vojislav je odbjegao. I odupro se Vizantiji.

Tjesnaci, urvine. O, predjeli što u proljeće zanosno cvjetate!

U vama leže vojnici
Pobijedeni i poraženi. Usnuli, bude se u rijetkim cvjetovima
Svakog proljeća.

Zatrepere u predvečerje....duše njihove
U gudurama.

Nedosanjani snovi.

Prohodaju, iza ponoćnog časa, a kad zora zabijeli,

Skriju se pod kamenje.

| 11. avgust 2008.

BODINOVA TUŽALJKA NAD ZEMLJOM DUKLJOM NA SAMRATNOJ POSTELJI, PRED SUPRUGOM JAKVINTOM I SINOVIĆIMA (I)

DUKLJANSKI SKRIPTORIJI

Pjesme nepoznatog dukljanskog pjesnika, s kraja XII vijeka, pronađene u ruševinama grada Svača.... u kamenom sarkofagu s naslovom SAXA LOQUNTUR*. Dvadeset razabacanih i nesređenih listova. Taj primjerak je zagubljen, ili ga je prisvojio neki iz ekipe koja je istraživala ostatke ovog grada

Drugi, sređeniji i očuvaniji primjerak je nađen u Dubrovniku. Pjesnik je otišao u izganstvo. Napisao je pjesme, ali ne i svoje ime. Sigurno da je smatrao nevažnim, u opštem rasulu, kada je trebalo ostaviti poruke preživjelima, i onima što će tek da se rode. Mnogo puta sam u sebi osjetio njegov duh.

Godine 1909. ove pjesme su nađene kod jednog dubrovačkog antikvara i kod njega su i kupljene za ne veliku sumu novca. U početku je za njih mnogo tražio, ali promućurni Zećanin, trgovac antikvitetima Vicković, uspio je da ga nadmudri, i nakon poduzetog cjenjkanja ih je dobio, po cijeni od koje nije odstupao. Pošto nije imao poroda, među vrijednostima koje su nađene u njegovoj palači u Budvi, u jednom kašunu, bio je i svežanj listova, koji nije intresovao njegove nasljednike, te je tako dospjele do jednog ljubitelja starina. On ih je pokazao piscu ove knjige. Listovi su bili rastureni, ali brojkama naznačeni, pa ih je predao, onim redom kako su bili ispisani. Pošto je neke oštetilo vrijeme, dao je sebi mogućnost da određene stihove dopuni logičnim nastavcima i asocijacijama koje mu je dikitirala pjesnička intuicija.

* Govor kamena.

- 1 Stiješnjen između Vizantije i Normana....Stiješnjen sa svih strana
Tri velika rata s Vizantijom i dva unutrašnja, građanska...
Položaj Crkve i priznanje prispjelo iz Rima...
Sve što je tebe razdiralo, i mene je razidrilo.
Zemljo toliko voljena, toliko moja!.
- 2 Borbe oko krune. Tajne, nevidljive struje koje sam osjećao nepogriješivim čulom.
- 3 Jakvinta iz Barija, halapljiva i nezasita, putena i meka. Spletke sa dvora prenosile su se zemljom, poput požara... Poput plahovite vode. Poput vjetra.
- 4 Kako da te ostavim, razdrobljenu?
Zemljo sveta!
- 5 Uvijek budan, nadajući se iznenađenjima?
- 6 Trebalo je krotiti neprijatelje, zadavati strah... Zauzdati one koji su mogli svaki čas da se okrenu protiv mene...

7 Nezasitu Normanku.

8 A neprijatelji sa svih strana!
Neprijatelji u dvoru,
neprijatelji danju,
neprijatelji noću.

9 Ali sam uvijek mislio na tebe
znajući da ću ti se vratiti na kraju.

10 Mnogi pretendenti na prijesto.

11 Raški župani i grčki namjesnici.
Moji sinovi i sinovi mojih rođaka.

12 Kakva strašna mreža sudbine i onih
što su pleli
Iz moje blizine.

13 Trebalo je sve to pomiriti.
Činio sam
Koliko sam znao.

14 Zemljo
Moja...

| 13. avgust.

KRALJICA JAKVINTA, RAZGOVARA SA SOBOM U CARIGRADSKOJ TAMNICI I SJEĆA SE KOTORA I NEKADAŠNJE RASKOŠI (II)

(Osluškivanje talasa unutrašnjeg mora...)

- 1 Ovdje previše vremena imam za sve... Za kajanje i sjećanje, ali ne i za nadanje.
Kao u svakom zatočeništvu, bez mogućnosti da ću izmaći, pobjeći iz ove tvrđave.
- 2 Živim sa mnogim sjenima onih koje sam umorila ali i mnogo toga su mi pripisali.
- 3 Teško je bilo napraviti pravi korak. Držati se zakona u Besudnoj zemlji.
- 4 Sa Vizantijom za vratom i raškom strujom koja smjer nikada nije promijenila. Iako bi se prividno povukla, čini se, javila bi se kad se najmanje nadamo, s predvodnikom nenadanim.
- 5 Kćerka sam vlastelina Argirica,
iz Barija koji je predvodio normansku stranku u tom gradu. Udao me je za Bodina, nakon što posjeti njegovog oca Mihaila.

6 Stalni sukobi s knezom Branislavom i njegovim sinovima koji su mjerkali presto i čas.

7 Moralo se tome stati na kraj. Branislav je pogubljen pod Dubrovnikom i sahranjen u benediktinskom samostanu na Lokrumu.

8 Popela sam se na prijesto nakon Bodinove smrti.

9 Borba pretedenata
Razgorijevala se poput požara.

10 Vukan i Uroš, protiv kojih sam se borila nemilosrdno.

U Kotoru je spravljen otrov za kralja Vladimira (po mom nalogu!) Optužila sam sa za tu smrt Skadar i kralja Dobroslava koji bijaše na Morači potučen pa zarobljen, zatim stavljen u tamnicu gdje su ga Vladimirovi ljudi oslijepili i uškopili. Potom su ga kao monaha zatvorili u Manastir Sv. Sergija i Vakha na Bojani...

11 Ni poslije ovih zlodjela sukobi nijesu stali.

12 Slabila je Duklja,
Urušivala se njena veličina.

13 Uhvatiše me Vizantijci u Kotoru, dovedoše u Carigrad.

14 U grob odoše snovi o velikoj kraljevini.

15 Kakav teret pade na moje sinove!
A ja se izvukoh i pobjegoh od svega.

16 Zatočena, u kamenoj kuli, razgovaram s Bogom i Tamničarem.

| 13. avgust

.....

TUĐEMILI (III)

*A Vojislav se sa svojim odredima nalazio u Crmnici...
Tamo pozva svoje sinove i druge predvodnike svoje vojske
i održa im slovo ovim riječima:
–Vidite dragi sinovi i Vi ostali, moji hrabri vojnici, sa tolikim
mnoštvom neprijatelja, boj sa tako malim brojem ljudi je nemo-
guće održati, ako međutim, umjesto da se spojimo, ne pokažemo
neki herojski čin*

Ljetopis Popa Dukljanina

- 1 Za ovu zemlju i moj narod koji je stenjao pod Vizantijom....
Bio je to čas umrijeti il' živjeti.
- 2 Šezdeset hiljada vojnika krenulo je na nas. Dvije ogromne vojske.
Vizantijska pod zapovjedništvom arhonta Drača patrikija Mihaila
i združenih armija župana Raške, Bosne i Huma, pod zapovjedniš-
tvom iskusnog ratnika Ljutevida.
(Oni su čekali kod Huma!)
- 3 Kad vidjeh koja se sila digla, stadoh pred svoje vojnike i rekoh im
kako se teško boriti protiv tako nadmoćnog neprijatelja, ali da tre-
ba da pokažemo herojski čin. Zato naredih da moji sinovi Mihailo,
Predimir i Saganc odu i krišom zauzmu planine koje su stajale na-
prijatelju za leđima.

- 4 A ja, sa dvojicom sinova, Gojislavom i Radoslavom, ostajem ovdje
i usred noći napašćemo patrikija i vojsku koju vodi.
Udarićemo u talambase, sviraćemo u trube i rogove.
- 5 To će čuti sinovi, koji drže planine zauzete, brzo će se podići i sila-
zeći sa brda srčano napasti neprijatelja.
- 6 Pošto se uzdam u Boga imaćemo ih još noćas u ruci, rekao sam.

*I tako bi. Bila je tamna noć. Ali vidio sam mnogo svitaca, malih svjetila
koja su neprijateljima bila nevidljiva.
Pustili smo ih da uđu u tjesnace i kanjone, njima nepoznate,
da pljačkaju i pale. Mi smo ćutali, prurušeni. Niko glasa pustio nije.*
- 7 Pustismo ih dublje.
- 8 Meni bijahu stalno oni rojevi svitaca pred očima.
- 9 Nebom je u ponoćni čas prošla repata zvijezda.
Dobar znak i dobro predskazanje, mislio sam, ali zapovijesti još ni-
jesam izdavao.
- 10 A kad zarobiše naše sestre i žene, i nakupiše se plijena,
dadoh znak za napad. Počesmo bacati kamenje sa visova i puštati
strijele da traže njihova tijela.
- 11 Svici su jedanako treperili.
- 12 Moji su, s visova, pratili onu zvijezdu.

13 Neki pogođeni, odmah pogiboše, drugi padoše niz litice i bijedno završiše.

Gudure i riječna korita napuniše se mrtvacima. Pade četrdeset hiljada i sedam vizantijskih stratega.

14 Mnogi ostaše u žbunju i gudurama, krijući se od pogleda naših.

Tužan i suza dostojan prizor, napisa naš ljetopisac.

Sa njima se spasi i Mihailo, podijelivši istu sudbinu.

15 Da nije bilo onih svitaca

I repatice što je prošla nebom iznad nas

Da li bi takav bio

Ishod bitke?

16 Pomislismo, Bog šalje znamenja.

Krenusmo kroz noć i

U dan izadošomo.

17 Ostasmo tako.

18 Koliko je odlučujuća bila ta noć
za naš dan?

| 13. avgusta.

*Bitka kod Bara dogodila se između 6. i 7. oktobra 1042. Te noći, nebom je prošla repata zvi jezda koju je Vojislav vidio, kao znamenje pobjede.... Svu noć su mu se priviđali svici.

Nepoznati počinioci su u noći između 22-23. februara 2011. oskrnavili obelisk na Tuđemilima, podignut u čast pobjedioca te bitke, čiji dan Crna Gora slavi kao Dan svoje vojske. Nekom i poslije gotovo hiljadu godina smeta ta bitka i pobjeda izvojevana u njoj.

DRIVA ST (IV)

*Turci su, u svom divljem pohodu pobili sve njegove stanovnike....
Grad je ostao potpuno pust, bez života.*

- 1 Zalud te tražim na mapama, u poveljama, u sjećanju. Tvoju sudbinu počeo sam da doživljavam kao sopstvenu.
- 2 I plač tvojih stanovnika, posljednje izgovorene riječi, pred rušiocima i njihovim divljim hatima... Pred oružjem koje nijesu štedjeli. Ubijajući sve živo.
- 3 O, Driveste! Što si im smetao? Zašto su te srušili?
- 4 A samo dan prije, sve je bilo mirno. Spokojno su živjeli, brinući svoje brige i ispoljavajući radosti. Samo dan prije, niko očekivao nije one što su se približavali.
- 5 Radovali su se zaljubljeni. Čovjek i žena su se radovali. Sve je bilo obično, kao i uvijek. Činilo se da život nema kraja. Da radosti nemaju kraja.
- 6 ....Otvoren za sve dobronamjerene! Vidjevši silu, koja na tebe ide, zatvorio si kapije kao golubica krila, da zaštitiš porod svoj....
- 7 A onda koplja, strijele....Sprave za rušenje. Sve je upotrijebljeno.

8 Niko ne osta da posvjedoči.

9 Čujem tvoje stanovnike i njihove vapaje... kroz mnoge vjekove koji su prošli preko tvojih ruševina.

10 Drvaste! Vičem tvoje ime. Dozivam iz sjećanja
One što su umrli u jednom danu,

11 Braneći te
Grade!

| 14. avgusta

KNJEGINJA DESILAVA NAPUŠTA DUKLJU
20. AVGUSTA 1189. (V)

- 1 Već su na granicama.
Biće rušenja. Crna konjica će protutnjeti. Ko živ ko mrtav. Isplati li se čekati?
- 2 Ne! Iako nije časno napustiti zemlju u otsudnom času. Preživjeli će svjedočiti.
- 3 Ne svjedoči mrtva glava. A svjedoci će trebati kad sve prođe.
- 4 Krećemo sa dva broda.
- 5 Zaploviti prema Dubrovniku i tamo potražiti spas.
A povelje, testamenti, arhiva? Neka ostane! Neka je moji ljudi u pećine sklone.
- 6 Nju ne treba iznositi iz zemlje.
Trebalo krenuti morem. Kopnom vrebaju opasnosti.
- 7 Grgur arhiepiskop, Črneš i Crepuna, župani. Grdomil kaznac i vlastela sa dvora. I pjesnik neka ide sa nama, nek' Opjeva naše patnje.
- 8 Prikloni uho zemlji, čućeš kako tutnji
Konjica...

PUTOVANJE (VI)

Ovaj brod podsjeća na sudbinu Duklje...

- 1 Talasi sve žešći. Dan, izdvojen iz kalendara,
Iz vremena.
- 2 Teško je otići.
- 3 Joj, zemljo moja! Tvoji gradovi naći će se na udaru.
- 4 Tvoje kćeri i žene čeka sudbina sionskih žena.
- 5 Nosimo te sa sobom dok plovimo.
- 6 Episkop se moli. A Bog... ne odaziva se.
- 7 Nosim imena mrtvih da ih se spomenemo u tuđini.
- 8 ...Svač i Moračnik, hramove naše.
- 9 Talas sudbine nas prati.
Svi talasi.
- 10 Ali, izdržati ćeš.
Znam.

Ko ona ptica
Vinuti se iz pepela.

11 Kako će nas dočekati Dubrovčani?
Oni uvijek tvrde račune...

12 U času
Kad nam pomoći treba.

13 Ako Boga ima
Nadam se
Biće

Na našoj strani.

| 14. avgust

TUŽALJKA NAD GRADOM SVAČEM (VII)

Nikoga nema ko bi za mrtvima plakao...

Prorčanstvo Nefer-Rebhovo(2613 – do oko 2494.p.n.e)

Zaborav je uništio ondašnja imena i podvige predaka, a tek od XII vijeka vrlo često prekidan. Niz biskupa pruža nešto malo građe za Pisanje.

Illyrici sacri tomus MDCCCXVII, D.Farlati, J. Coletzi
(Epis Copi Suacienses), pag. 291.

1 Tužim za tvojim bedemima.

Za četvorugaonom južnom kulom koja je gledala na jezero.
I za sjeverenim bedemima tužim

2 koje padoše pred Mongolima.

3 Tužim za tvojim sinovima koji grudi isturiše,
Dočekujući kamenje, koplja i strijele.

4 Tužim za tvojim kćerima, za svačkim ljepoticama.
Za njihovim očima.
Za njihovim grivnama, nakitom kojim bijahu urešene.

5 Spremne, kao da na svadbu idu, bacale su sa zidina smolu i kamanje
i vrelu vodu na naprijatelja.

6 Onaj koji je napadnut ima pravo da se brani, uzvikivale su!

7 Tužim, nad tvojim danima. Nad tvojim buđenjima.
Nad životom koji u koji u tebi bijaše. Nad tobom
Grade.
Tužim za tvojim episkopima, za kneževima.
Rušili su te nemilosrdno Rascijani,
Pa Mongoli.

8 Rušili su tvoje hramove. Svih 365 crkava.
Nijesu se bojali Gospoda.

9 Kao da rasturaju gomilu kamenja.

10 Tužim, nad katedralom Svete Marije
Katedralni grade!

11 Nad crkvom Svetoga Jovana.

12 Kamenima građevinama

13 Koje se još samo naziru.

14 Naričem..... Gdje su sada rušitelji? Njih se niko i ne sjeća.
Imena njihova niko ne pominje, al'
Pamti zla djela.

15 Živiš u pamćenju koje
Nijesu mogli srušiti.
Kao ni tvoje biće

Koje živi
U ruševinama.

16 U svakom kamenu
Živiš.

17 A gdje su oni,
Grade?

| 15. avgust

Dana 25. marta 2011. posjetio sam ostatke Svača i Šasko jezero. Pomislio sam da je boja vode ista ili slična onoj, u kojoj su se kupale svačke djevojke.

KRALJEVI GOVORE (VIII)

Izbrisani su sa zemlje i iz zemlje jednako kao što su izbrisani iz Istorije...

(R. Rotković: Kraljevina Vojislavljevića XI – XII vijeka)

- 1 Bili smo kraljevi, sa kraljevskim znamenjima, kraljevi velikog kraljevstva... Hodali smo ovom zemljom, borili se za nju. Išli na neprijatelje koji su vrebali sa svih strana...
- 2 I međusobno smo se ubijali, zborio je kralj Đorđe, jedan od jedanaest kraljeva, koliko ih se smijenilo na ovoj zemlji.
- 3 Vizantiji smo pokazali zube! Govori promukli, ali odlučni glas iz davnine.
Četrdeset hiljada njihovih razbi se o naše mišice i naše oružje, o naše klance.
- 4 A ja sam Kraljstvo proširio. Ratovao u Bugarskoj i Makedoniji. Stigao do Dubrovnika i podigao kulu koju su nazvali po mom imenu. I danas ime te kule živi.
- 5 Ali, nigdje moga groba, kao da sam bio prosjak a ne kralj!
Nigdje znaka ni pomena.
- 6 Ko izbrisa naša imena, ko razruši naš Mauzolej, crkvu Sv. Sergija i Vakha na lijevoj obali Bojane?
- 7 Ko spomenik u Praparatni, gdje je sahranjen moj otac, veliki vojskovođa i Slobodoljubac Stefan Vojislav. Ovo govori Mihailo, njegov sin
- 8 Koji luta zemljom
Bez grobnog znaka.
- 9 Uništi se svaki trag o nama, govori kralj Radoslav.
- 10 Nikako da se smirimo, a zaslužili smo počinak... Tamo gdje smo stolovali i vodili borbe. Ja sam kralj Dobroslav, brat velikoga Bodina.
- 11 Tu smo svi. I arhont Petar, čujete li moj glas? Od mene ostade samo Pečat s natpisom.
Knez Gojislav i kralj Mihailo... Oglasiše se i u jedan glas stopiše.
- 12 Nećemo se smiriti, dok naše zemne ostatke ne pronađete i pohranite u kriptu i mauzoleje, dostojne naših zvanja.
- 13 Poput sjeni lutamo. Mi, kneževi i kraljevi koji vladamo od početka.
Radoslav, Bodin, Dobroslav, Kočapar, Vladimir i Đorđe, svi sa zvanjem Kraljeva. I kneževi: Grubeša i Gradihna i Radosav.
- 14 I Desislava, kneginja posljednja.

15 Zalud se sporite, gdje su naši grobovi. U crkvi sv. Srđa i Vakha, u kapeli Dvorskoj u Prapartni, ili u Crkvi Prečiste?...

16 Sve dok ih ne pronađete, nećete se smiriti,
Ni vi, ni mi!
Ni ova zemlja.

17 Govori vam, po ko zna koji put
Stefan Vojsilav.

18 Treba da nas nađete.
Sigurnije ćete ići

19 Putevima zemaljskim,
I nebeskim...

| 16. avgust

KOSARA (TEODORA) RAZGOVARA SA SVOJIM MUŽEM (IX)

On mi izgleda kao duh koji ispunjava istoriju...

Gaston Rupnel

Noću su, pak, svi vidali tamo božansku svjetlost, kao da gori mnoštvo svijeća, a žena blaženog Vladimira oplakivala ga je, uz silno naricanje, više nego što se može iskazati.

Ljetopis Popa Dukljanina, XXX

- 1 Zri smokva, zri grožđe, sve zri... na zemlji u koju sam te donijela, nakon što glava pade u Prespi,....
- 2 Naričem, a pjevam. Naricaljka se u pjesmu pretvara. Sjećam se kako sam te nosila kroz klance i opasnosti, da bi te donijela ovdje. U Perčistu, božji i naš dom.
- 3 Slušam cvrčke i gledam laste, bogougodne ptice kako se izvijaju i pjevaju nad jezerom.
- 4 A gdje si ti, o Blaženi? Nedostaješ zemlji koja te othranila. Brdu Oblik, gdje si otišao sa svojim narodom bježeći ispred moga oca.
- 5 Učini da zmiije izgube otrov, jer mnoga zla nanosiše ljudima i životinjama. I zmiije izgubiše otrov, ali ga ljudi ne izgubiše.

Moj otac, car Samuil, reče da siđeš i da se predaš. Ali ti ne htjede sići i ne htjede se predati već čekaše, na brdu, šta će ti Bog reći.

6 Slušam cvrčke i vočke kako zriju na ovoj blagoslovenoj zemlji koju sam zavoljela kao da je moja. U nju sam te donijela, znajući koliko si je volio.

Ljubav je svijetlila dok se vraćasmo iz Prespe mračnim klancima. Čuvali su nas anđeli, božji vojnici. I danas bdiju nad njom.

7 Predade te Juda, mjesni župan, ponudi mome ocu za sitan novac. Potkupljiva duša. Ode u Pespu, a otac moj nastavi da opsjeda Ulcinj, a kad ne moga ništa... popali Damlaciju i gradove Lausij i Dekatarum.

Sve popali i zemlja promijeni lice.

8 ... Vođena duhom Gospodnjim, nakon što otac stiže iz krajeva popaljenih.... zamolih ga, te siđoh u tamnicu, gdje ti zatočen bijaše. I vidjeh te lijepa i duhom obdarena. Riječi tvoje bijahu slađe od saća i meda. Zagledah se. Sad vidim da je božja volja bila.... I umolih oca da mi te da za muža. Znajući, koliko sam mu draga, vjerovala sam da će to učiniti, i učini.

Svadba nebeska bijaše. Tako sam je doživjela. Kao da nije bilo ničeg zemaljskog u činu našeg vjenčanja.

9 Nebo i zemlja nešto su šaputali. Čula sam taj šapat. I poslije, dok za malo vremena srećno živjesmo, bijaše se carstvo nebesko spustilo na zemlju... A onda krst prijavarni; dva episkopa, Jovan i David, i Kozma pustinjak. Lukavstvo i podlost, koji su sa njima došli.

10 Ne poslušaj me. Slijedio si boga i mučenički put, trnov vijenac... Odoh u Prespu, mom rođaku koji mi ubi brata, a tebe domami, na krst i vjeru.

11 I poslije bi što bi, pade glava 22. maja, ispred crkve svetog Ahileja. Postidješe se oba episkopa i pustinjak, svjedoci groznog čina, oči oboriše ka zemlji i ne pogledaše više u nebo...

12 Sada, kao i onda, zri smokva i modro grožđe.
Čekamo da nas pohodiš, da obgriješ ovu zemlju

13 Glas tvoj je svuda: na brdu Oblik,
U kamenju
U cvjetovima.

14 Čekamo
Da se vratiš.

| Nedjelja, prijedodne, 17. avgust

Z E M L J A G O V O R I (X)

(Prema legendi, ova zemlja progovori... u otsudnim časovima...)

- 1 Korijeni hiljadugodišnjih maslina u meni su.
Korijeni vaši .
- 2 Dugo je moje pamćenje.
Pamtim stoljeća, ratove, pamtim
- 3 Ja zemlja Prapartna, tvoja i svih koji su u njoj živjeli. I tuđine primih.
I njima mjesta dadoh.
- 4 Milovale su me oči kneževa i kraljeva. Pamtim njihove poglede. Krv sa Tuđemila i krv sa Oblika me je pekla.
- 5 Pamtim hrabre vojnike koji umriješe.
- 6 Pamtim, vladare.
- 8 Ljetopisca što sve zapisa.
- 9 Smjernu Kosaru, i molitve njene. Gledala je u zemlju, a u svemu,
Vidjela nebo.
- 10 Ružu Ivanovu, što samo iz mene raste.
- 11 Kraljevstvo otprva.
- 12 Pamtim smiraje sunca, smiraje vjekova.
- 13 Mnogi vjekovi su prošli. Krvavi i mračni.
Bilo je svjetlih dana.
Pamtim i zlatna vremena.
- 14 U meni spavaju dinastije i pokoljenja. Kraljevi i težaci što su me
orali, bacali sjeme u mene, a ja se trudila da im dam što više.
- 15 Ovdje je Vojislav smišljao
Odbranu.
Bodin je zasadio masline.
A kralj Mihailo šumu koštanovu.
- 16 Moj govor je od pamtivijeka.
U zapisima na kamenu. U dušama onih što su ovuda hodali.
- 17 U ovom potoku kojega zovu Radov, po Radoslavu, Vojslavljevom
sinu, hrabrom borcu protiv vizantijskih armija.
On i danas teče bistro, šumno i brzo mojim licem.
- 18 I ove noći, ispod punog mjeseca, koji je zastao i čeka
Da nekuda krenem.
- 19 A ja ne mogu odavde. Gdje bih ja drugdje bila ovo što ovdje jesam?
- 20 Prapatna, mitska i drevna
Zemlja.

Vaša majka!

21 Predugo je
Pamćenje moje.

| 18. avgust

DUKLJNSKI SKRIPTORIJI (XI)

Skriptorij je mjesto u samostanu, gdje monasi u strogoj šutnji ispisuju ili prepisuju knjige i službena akta. Zato svaka ispisina riječ na tom mjestu, i u takvoj atmosferi, biva vječna i ima dalekosažan eho...

- 1 Sam, u samostanskoj tišini (dok slušam cvrčke!) ispisujem vjekove.
Prebiram po postojanju samom, po žiću iz koga smo rođeni.
- 2 Svaka riječ je velika kao planina, a ljekovita kao melem.
Ključ, pred kojim se ništa zatvoreno ne može održati.
- 3 Kao ni pred onom travom.
- 4 Posvećenik tišine i vječnosti, ispisujem rodoslove i dinastije,
bitke koje su nas oblikovale.
- 5 Opstanak naš je knjiga koju pišem.
- 6 Sudbinski su trenuci u vijeku i u meni.
Svjestan sam posla koji mi je povjeren. Kao da je došao sa neba
I iz samog našeg žića.
- 7 Ako nas nestane, trajaćemo u njoj... Šapuće nečiji glas.
- 8 Mjerim događaje. A kad ih zapišem, počinju da žive
Dugim životom.

- 9 Jednom zapisano, uvijek živi!
- 10 Ljudi, događaji i vremena u kojima su se zbili.
- 11 Pišem mastilom, spravljenim od cvjetova što rastu na ovoj zemlji.
- 12 Nikad gušća tama.
Slova svjetlucaju poput zvijezda.
- 13 Svjestan
odgovornosti koju nosim
- 14 Pišem knjigu mrtvih koja postaje živa.
Naše trajanje.... Kroz nju se razliva.
- 15 Svako ime koje zapišem,
Oživi ponovo.
- 16 Svaki ispisani svitak sklanjam u kamenu škrinju,
u Pećinu sjećanja
da nas čuva
od vjetrova i varvara!
- 17 Slušam kako dišu vjekovi u kamenom skriptoriju.
- 18 Oni koje sam uveo u Ljetopis.
- 19 Gle pade jedna, pa druga zvijezda,
Iznad Rumije.
- 20 I sova se glasnu.
Trepere masline na mjesečini.
- 21 Dišu
Hiljadugodišta.
- 22 Kraljevi i kneževi, dinastije čitave.
- 23 Nevidljivi tokovi
Na svicima pergamentnim.
- 24 Pišem bojom ljubičastom, pa plamenom.
- 25 Poistovjećen sa zemljom, sa sjemenjem koje u njoj ćuti.
Sve uvodim u knjigu...
- 26 Kroz san mi dolazi ono što u stvarnosti ne vidim.
Za one koji će tek biti rođeni pišem.
- 27 Vremena prolaze preko stranica...
- 28 Oni što će doći čitaće i znaće
Ko smo i čija je ovo zemlja.
- 29 Šuma koštanova treperi. Treptaji njeni slivaju se u slova.
Trenuci izdvojeni iz vremena.
- 30 Zamoljen od omladine ovog grada i časnih staraca što u njemu žive,
Pisah i vjerovah da će se
Svaka riječ umnožiti

31 U snovima onih
Koji će tek postati stvarnost!

****

32 Doći će varvari, porušiće gradove. Ljetopis će preživjeti.
Bog mi daje nadu. Ovo su njegove riječi.

33 Umnožiće se i otići u zemlje i među narode.

34 Krivotvoriće ga. Oduzimaće mu ono što je njegovo i pridodavati
ono što nije, krivotvoritelji mnogi.

35 Radiće da prebrišu riječi.

36 Pomen mog imena
Uplašiće one što ga krivotvore!

37 Knjiga će nas spasiti.

38 Ova knjiga!

39 Molitva, koju na kraju upućujem:
Molim se tebi, Gospode,
spasi ovu zemlju
I ovu knjigu.

40 U njoj je duša moga roda.
U njoj je duša ove zemlje.
U njoj sam ja.
U njoj si ti!

41 Gospode.

| 19. – 21. avgust

DA VIDIM PRAPRATNU (XII)

Bar Kajina, Prapratna, Moračnik, Oblik, Dupilo... Nisam vidio te predjele. Ili jesam, ali djelimično. Ali sam posljednjih godina imao dubinsku korespodenciju, vukli su me neodoljivom magijom i energijom kojima isijavaju i dišu. Jednom, prije neku godinu, neko mi je rekao: "Ako te predjele nijesi vidio, onda nijesi osjetio svoju zemlju."

Postoje niti koje spajaju zemlju i čovjeka, i dijalog koji se između njih vodi, traje stoljećima i prenosi se s pokoljenja na pokoljenje.

Unutrašnja orkestracija između mene i tih predejala je odavno uspostavljena. Ove stranice su eho te orkestracije.

Svako slovo pisano je dušom.

- 1 Osjećam je
U tamnim noćima i praznom danu u kojem odjekuje svaka riječ.
- 2 Prapratnu da vidim, zemlju svetu. Da kleknem
I poljubim je.
- 3 Da vidim gradove razrušene, da vidim razvaline.
Drač, Drivast, Moračnik da vidim.
- 4 Da milujem kamenje i slušam njegovo ćutanje.
- 5 Ono će mi otkriti tajnu koju
Čuva.

- 6 Da vidim Oblik, tren
Odlučujuće bitke.
- 7 Smiriće mi se duša.
Ispunuću zavjet koji sam dao mrtvima.
- 8 Da vidim svačke djevojke
Kako se kupaju u jezeru,
Na mjesečini.
- 9 Da čujem
Vapaje stradalih.
- 10 Da sretnem Kosaru i Vladimira.
U svetačkim odorama
Čiste k'o nebo.
- 11 Da udahnem miris zemlje.
Njeno biće,
Njen
Sveprožimajući damar.
- 12 Da vidim sjen pisca Rodoslova
Koji nas je spasio zaborava.
- 13 Da se poklonim njegovoj sjeni.
- 14 Da vidim carske dvorove,
Crkvu Svetog Andrije
U kojoj je pobjednik sa Tuđemila otpočnuo.

15 Da slušam kako zri nar
i rasprskava se od zrelosti.

16 Kako dišu mrtvi.

17 Možda se vratila Desislava.

18 Da vidim kako Jakvinta sprema
Meleme i lijekove
Umjesto otrova

19 Da iscijeli vojnike koji su krvlju
Obilježili svaku stopu.

20 Da vidim
Svač.
Možda se otvore vrata trista šezdeset i pet hramova.

21 Možda su se vratili protjerani,
Pogubljeni.
Njeni branioci
Koji su živote za nju dali.

22 Čujem
Pjeva
Žalobni hor.

23 Da vidim sve
Koji su hodili ovom zemljom
I hranili se njenim plodovima.

Rađali se na njoj i
Umirali za nju.

24 Da vidim
Zemlju obećanu.
Da budem
Njen pjesnik.

| 19 – 22. avgust

Dana 25. marta, pri povratku iz Svača, dr Savo Marković mi je, prolazeći kroz Mrkojeviće, pokazao Praparatnu. Lišće hiljadugodišnjih maslina bjelasalo se na suncu, a njegov šum donosio je glasove davnjih predaka. Pomislio sam kako su im duboki korijeni. Bile su sigurne i dostojanstvene.

GLASOVI VOJNIKA (XIII)

*Potom brzo stignu na ono asvodelsko polje,
Gdjeno prebivaju duše, ko sjenke preminulih ljudi.*

(ODISEJA 24, 13-14)

- 1 Ta bitka traje i danas, na nebu iznad Rumije. Prolijeću sjeni dvije vojske. Sudaraju se u strašnom naletu. Krše koplja i mačeve.
- 2 Kanjonima Orhovštice čuju se glasovi.
- 3 Odjekuju praznim bunarima.
Našom memorijom.
– Mi smo bili živi nekada.
– Zar nas se ne sjećate?
- 4 Dali smo živote, te noći mračne. Idući za glasom glavnokomandujućeg i riječima koje je izrekao prije bitke, obraćajući se nama, njegovim sinovima:
- 5 Vidite dragi sinovi i vi ostali, moji hrabri vojnici, s tolikim mnoštvom neprijatelja, boj sa tako malim brojem ljudi je nemoguće izdržati. Uprkos svemu, p o k a ž i m o h e r o j s k i č i n.
- 6 Zato, meni se čini da je dobro da Mihailo, Predimir i Saganc, odu sa jednim dijelom vojske da krišom zauzmu planine koje su za leđima

neprijatelja. Ja sa sinovima Gojislavom i Radslavom i ostatkom vojske o s t a j e m o v d j e: Usred noći napast ćemo Krusilia, svirajući u trube i rogove.

- 7 To će čuti sinovi koji drže planine zauzete, brzo će se podići i silazeći sa brda srčano napasti neprijatelje. Pošto se uzdam u Boga, i m a t ć e m o i h j o š n o ć a s u r u c i.
- 8 Vojsilavljev glas odjekuje u vjetru, kroz kanjone, u zimske večeri, u Doba gluva, kad zemlju pritisne tama i opasnost se javi,
- 9 On se oglasi. Njegove čete nebom prelijeću.
- 10 Bitka se ponavlja.
Svakom naprijatelju na put stali su duhovi srčanih branilaca,
Kako onda, tako i danas.
- 11 Mladići koji se rađaju na ovoj zemlji.
Probude se.
- 12 Nikad ne umiru, ti vojnici!
- 13 Njihovi duhovi žive u nama, njihovi glasovi odjekuju zemljom
I našom memorijom.

| 24. avgust

VOJISLAV U CARIGRADSKOJ TAMNICI SANJA SLOBODU (XIV)

O boravištu kneza Vojislava, nakon njegovog bjekstva iz Carigrada, izjasnio se njegov savremenik Jovan Zonara, ovim riječima: „Neki skitski čovjek po imenu Vojislav, pobježe iz Vizanta i oko sebe okupi četvu i skrivaše se po ilirskim brdima kao divlja zvijer, pljačkajući obližnja i Romejima potčinjena plemena Tribala i Srba i njima srodnih“.

- 1 Nemir sam budio u carigradskom dvoru. Sjen moja lutala je kroz njihove snove, dane i noći.
- 2 U tamnici okovan, ali mi duh ne mogaše okovati! Rekao sam im to. I više su se zaplašili.
- 3 Domoći ću se svojih planina! – govorio sam tamničarima. Tamo me čeka moj narod.
- 4 Previše sam slobodan.
Okove nosim kao oreol.
- 5 Gledam noću, kroz prozor tamnice, zamišljajući ona brda kamenita i divlja. Šaputao sam im: Doći ću! Doći!
- 6 Vidio sam zemlju, kako ju je popanula tama.
Zvao me je svaki kamen i svako brdo.
- 7 Grobovi su me zvali.

- 8 Mrtvi su me zvali.
- 9 Zemlja me je zvala.
Nemoguće je bilo odoljeti.
- 10 Čuo sam njen glas.
- 11 Nebo me je zvalo.
I zvijezde, koje su se nazirale u tami.
- 12 Pred tim zovom sam polomio okove,
- 13 Pobjegao u divlja brda
U kojima je sloboda.
- 14 Niko me nije pustio, niko nije uzeo novac za moje bjekstvo.
Sve se otvorilo... Krenuo sam na put.
- 15 Pred zatočenom slobodom svako gvožđe će se raskinuti,
Pa i ono na carigradskom zatvoru.
- 16 Moj duh se ponovo našao tamo gdje je bio.
I moje tijelo.
Stao sam pred vojnike.
- 17 Vjerovao sam da ćemo pobijediti.
A da nijesam,
ostao bih u konstatinopoljskoj tamnici.
- 18 Zauvijek!...

| 24. avgust

ISTA SLIKA, ISTI GLAS (XV)

Vladimir je pogubljen u Prespi...

1 Davide, znade li ti kad mi iz Prespe krst nosaše,
Da je prevara u pitanju?

2 Znaš li, episkope, da svih ovih hiljadu godina
Idem bez glave?

3 Sa Krstom!

4 Smiriću se kad se sastave glava i tijelo.
A možda ni tada!

5 Svaki put se pričinih Vladislavu, kao onda
pred Dračem, dok se spremao da ga osvoji.

6 Smrtno preplašen, svaki put uzvikne:
*Pritrčite moji vitezovi,
Pritrčite i odbranite me,
Jer će me Vladimir ubiti!....*

7 A ne zna da ja ne ubijam, ne zna
da oni koji ubijaju, sebe ubijaju!...

8 Odušen sam iz Prečiste
Da ne bi smetao širenju kulta
Onih što će je kasnije osvojiti.

9 Čekam da se vratim
Vjekovima.

10 Nikako da se
Otvori put.

11 Htio bih da ponovo posmatram ljubičice
Ima u njihovim cvjetovima nečeg svetog.

12 Ne mogu da se smirim
Na tuđoj zemlji.

13 Hoću u svoju zemlju!

14 Gdje si sada,
Episkope
Da kreneš odlučno, k'o onda – kad mi nosaše Krst?

15 Gdje je episkop
što sa tobom bijaše? I onaj pustinjak?
Trojica ste bili.

16 Da krenemo s izlaskom Sunca
I do zalasaka
Da dođemo.

17 Putujem hiljadu godina

Bez krune

I bez glave.

18 Nikako da stignem.

19 Utjeha mi je što je

Umjesto mene

Krst moj

Tamo!

GRGUR LJETOPISAC RAZMIŠLJA NAD SUDBINOM ZEMLJE (XVI)

Ali oni ne odustajahu da se bore i ratuju protiv Uroševog sina i protiv ostalih neprijatelja, sve dok zemlju koja je bila od njih odmetnuta nisu mogli ponovo zadobiti i onu kojom vladahu junački braniti.

Ljetopis popa Dukljanina

1 Na šta će sve ovo izać, braćo?

Ne znamo šta nosi dan, a šta noć. Ni ko će ubiti koga.

Ko će osvanuti

Sa kraljevskim znamenjima.

Ne znamo ni ko za koga radi, ni ko šta smišlja...

2 Opšta je nesigurnost,

Sve gušća tama.

3 Tri noći, isti san!

Sunce proždire aždaja.

4 Čujem kako se prikrada tat, kako zlotvor rovari,

Oko zemlje i u zemlji.

5 Metež je veliki.

Smjenjuju se, naizmjenično

Vizantijska i raška struja.

- 7 Niko ne zna za kim da krene. I ako krene, čini se,
da je napravio pogrešan korak, pa je metež veći.
- 8 Narod ne zna ko mu je vođa.
- 9 Kako da se branimo? Knjigom, mudročću,
Mačem?
- 10 Čime, braćo?!
- 11 Kraljevstvo naše se kruni.
- 12 Vrijeme je suludo, razbor gubi mjesto.
- 13 Oružjem!? Nejaki smo. Ale na nas zijevaju.
- 14 Prođe doba velikih kraljeva.
Male su naše moći.
- 15 Kraljevina, razdrobljena, umire...
Ko bi zasitio apetite Rascije, ko Vizantije?....
- 16 Mač nad glavom. Lešinari nad glavom.
A gdje je sunce.?
- 17 Ovaj čas su čekali
Neprijatelji od davnina.
- 18 Lakše će biti s dalekom Vizantijom,
Nego s bliskom Rascijom.

- 19 Mir, koji sluti bune.
Muk, koji će izroditi vapaje.
- 20 Pišem žurno
Da spasim što se spasiti može.
- 21 Upamtite,
u Hristu ljubljena braćo
Vremena se ponavljaju!
- 22 Pišem.
- 23 Šta može jedan sveštenik?
- 24 Slamka,
Šta može?
- 25 Kako da razmrsim
Klupko nad
Mojom zemljom?
Kako da u nered unesem red
I zapjevam u nesreći.
- 26 Kako?

| 25. avgust

.....

ĐORĐE RAZGOVARA S DUHOM KRALJICE JAKIVINTE (XVII)

DUH

*Tu je skoro već moj čas
kad moram da se vartim u sumporni
oganj mučenja.*

WILIAM SHAKESPEARE: HAMLET

1 Kaljice, majko! Opet, ti! Zar ti nije dosta
Sa spletkama?
Miješaš otrove. Znaš sve o otrovima.

2 Što ovuda tumaraš?
Neće te ova zemlja?

3 Gdje ti je ljepota.
Gdje su ti obličja,
Gdje ti je ...Gdje ti je Kruna?

4 O, majko! Ne, kraljice!
Suviše si se u sve miješala,
Sve si posvađala.

5 Idi, sa ove zemlje!

6 Tumaraš po bivšem kraljevstvu.
Po dvorcima i tvrđavama. Po grobljima.

7 U skriptorije ulaziš. U memoriju se vraćaš,
Tumaraš njome.

8 Idi kraljice!
Dođi majko!

9 Nema raskoši.

10 Samo groblja i ruševine. Tako bude
Na kraju.

11 Gdje je naše kraljevstvo?

12 Idi
Svojim Normanima.

13 I, ne dolazi više....

| 27. avgust

LJETOPISAC NAPUŠTA DUKLJU ZAUVIJEK (XVIII)

(Metež je bio veliki, pa nijesam mogao sve događaje redom bilježiti. Neke sam naknadno dopisivao... Prostitute bratio!... Veliko je nevjeme bilo toga dana. I veliki talasi... Kao da se sve urotilo protiv nas...Daždilo je, daždilo, kao potop da će...)

- 1 Brodovi su spremni, čekaju u maloj zavali, nedaleko od Bara.
- 2 Nema nam više mjesta ovdje.
- 3 Velika knjeginjo, moramo napustiti Kraljevstvo tvoga muža.
I muževa odvažnih prije njega.
- 4 Dukljom gore sela. Knjige gore!
U hramove sa konjima ulaze.
- 5 Slavni grad Bar se drži. Ko zna dokle će?
- 6 Od pokušaja nosim ukaz o nabiskupskom zvanju koji sam dobio iz Rima: lične stvari i primjerak knjige
- 7 U kojoj sam sve upisao, do ovog vremena. A o ovom i onom poslije neka pišu oni koji će doći.
Ako dođu?

- 8 Ponio sam palij i druga znamenja.
- 9 Ne plači, Desislava. Nije sve propalo!
- 10 Plačem, do neba, časni biskupe, do boga.
Sve će propasti.
Zle vijesti
Donose
Glasnici.
Velika sila krenula je na nas. Hoće sve ognjem da sprže.
- 11 Je li sve spakovano? Spisi? Zemljišne knjige? Tapije i testamenti?
- 12 Spremno je, knjeginjo! Sve što se odnijeti može. Ali dva broda su Premala za dragocjenosti sa dvora.
- 13 Važno je da u srcima nosimo ovu zemlju! – viče Ljetopisac sa palube.
Da mogu ponijela bih je čitavu! – odgovara knjeginja.
- 14 Možda se i vratimo, ko zna! – utješne riječi zbor Grdomil kazanac.
Šta kažu župani moji, Černeh i Cernik? Hoće li sve biti u redu?
Je li sve s Dubrovnikom ugovoreno?
O, bože, šta će biti sa nama!?
- 15 Dubrovčani ko Dubrovčani, gledaće korist u svemu.
Ne očekuj mnogo, časna knjeginjo.
- 16 Oni Crkvu našu ne priznaju. Svaki put izvrebaju čas,
Koriste sve da nas ukinu.

- 17 Al, opet, Bogu hvala, vaspodavljeni smo
Duhom svetim i Duhom našim.
- 18 Sačuvaj te suze za gore dane, knjeginjo.
- 19 Može li biti gorih? Vapije Desislava.
- 20 Gorih će biti svakako, preuzvišena gospodarice kojoj ću se klanjati,
Kako sam to činio i tvom mužu.
- 21 Biće mrtvih, biće gradova razrušenih i sela popaljenih.
Vojska, u bezumlju svome, neće nikoga poštediti...
- 22 Al' Duklja će se vaspodiviti, kao toliko puta do sada.
U svakom sudbonosnom času, preživjela je, a tolika iskušenja
Stajala su pred njom. Toliko mutnih oblaka nad njom!
- Al', nešto ju je svaki put sačuvalo. Tajna koju neprijatelj ne može da
uništi. Skrivena duboko, probudi se u času kad zvoni ono biti il ne biti....
Svaki put do sada je tako bilo.
I biće.*
- 23 Čuvajte onu knjigu, od talasa, od kradljivaca, od uhoda.
U njoj smo mi.
- 24 Pisao sam je za časove propasti, za velika iskušenja. Da nam da snagu
Kad snage ponestane.
Da nam da nadu, kad beznadu u oči budemo gledali....
- 25 Kad će taj Dubrovniku već?... Jesmo li blizu?... Veliki talasi se dižu.
- 26 Našoj zemlji je sad, kao ovim brodovima, usred talasa pobiješnjeli-
lih.
- 27 U srcima je nosimo! I zato propasti neće.
- 28 Tamo je Kotor, preuzvišena vladarice. Sad smo ga mimoišli! Po-
kazuje rukom kazanac. Ostali iz pratnje gledaju u pravcu njegove
ruke.
- 29 Kraljica sakriva oči maramom. Opet brizne u plač...
- 30 Tamo je naš spas! više Černeh župan.
Hoće li biti dočeka, hoće li izać vlastela? Hoće li tepih prostrijeti?
- 31 Ne očekujte previše! I ne očajavajte, iako dočeka ne bude! Dubo-
kim i sampouzdanim glasom, govori ljetopisac.
Znam Durbovčane. Ratujem sa njim desetljeća već. Oko crkve i
pored crkve.
- 32 Bolje da ne očekujete ništa.... I da imate u glavi jednu misao;
Tamo gdje ste vi, tamo je i vaša zemlja.
- 33 Ona što je ostala, preživjeće!
I ona koju smo ponijeli, preživjeće!
- 34 *Eno Dubrovnika*, više kormilar. Eno palaca kamenih. Eno kula.
Tamo je i ona Bodinova....
- 35 Spremaju li nam dobrodošlicu
Ili će prećutati naš dolazak, o Bože!?

Bilo šta da učine.

Pobjeći smo morali. Čekati, suludo je bilo!

36 Prvo bi pale glave onima koji znamenja nose.

Tako uvijek biva.

37 Treba sačuvati glave, za snove makar.

38 Ako padnu glave? Tek onda nas neće biti.

39 Ona postoji dok je njenih sinova i kćeri, pa i kad iz nje bježe,
u glavama je nose.

| 27. avgust

POVRATAK (XIX) (U SNOVIMA....)

1 Kao da se malo razbistrilo i mi postajemo bistriji, poslije velikog mutljaga, koji su nanijele rijeke na naše pamćenje....

2 Izbijaju iz tame kraljevi. Iz zaborava se pomaljavu: Vladimir i Vojslav, Mihailo i Bodin....

Veliko kraljevstvo se ponovo vaspostavlja.

3 Namjerno usmjerene
Na pamćenje naše.

4 Između Istoka i Zapada,
Između Rima i Konsantinopolja
Raspeti.

5 Ukazuju se na nebu likovi kraljeva.
I slike njihove izbrisane iz hramova...

6 Prikazuju se.

7 Vraća se Ljetopisac.

8 Oživljavaju riječi.

- 9 Grgurova duša plovi
Prema Baru...
- 10 Svijetli mala svetiljka.
Puna vjere.
- 11 Na našoj zemlji treba da bude naša crkva!
Čuje se Glas.
- 12 I Petar nadbisko barski,
Čovjek čiste uspomene
Čuje se....
- 13 I nesrećna kraljica Desislava je tu,
Na svojoj zemlji. Iz izganstva vraćena...
- 14 Kraljevstvo je uspostavljno!
Čuje se njen glas.
- 15 A gdje su dva moja broda
Koja poklonih Dubrovčanima?
Gdje su moje ostale stvari?
Po kojim morima plove? Možda su drijeva odživjela svoje, otplo-
vila
Drugim morima ....
A onih sto perpera, što testamentom odredih, da mi plate...ako
brodovi izagnjiju, ili se što god drugo dogodi od njih...?
- 17 ... a kad ja ostavim Dubrovnik, ili se vratim, isti će brodovi
hoditi kao moje imanje... Tako je, koliko se sjećam zapisano u onoj po-
velji... *Godine Gospodnjeg utjelovljenja 1189. mjeseca avgusta, o Stje-
panudne,, pred svjedocima...*
- 18 Evo se vraćam, ne tražim, od Dubrovčana ništa...
Brodovi plove u sjećanju...
Tu im ne može naškoditi niko....Ni vrijeme, ni prolaznost, ni bure.
A onih sto perprea, gdje su?

Sjećanje ne može da se plati!
- 19 Spasi nas
Riječ koju zapisa
Uspostavi
Kraljevstvo
Ponovo.
- 20 I posvjedoči da smo ...
Posvjedoči da jesmo....
- 22 Probudi pamćenje.
- 23 Tvoja crkva biće uspostavljena na tvojoj svetoj zemlji.
- 24 Bog je na našoj strani.
Bog ne voli silne, prijekorno gleda na jake....
- 25 Srušila su se velika kraljevstva koja se činjahu vječnim.
- 26 A mi smo mali. O daj nam bože, da budemo svoji na svome!
Mi imamo duha i imamo vjere....

27 Svim srcem sam stao u odbranu svete crkve, što tražim i od vas u
Hristu ljubljena braćo....

28 Čujem, opet, nesigurni glas... Pitate; kome da pripadnemo, Rimu ili
Konstantinopolju?....

A ja vam kažem: Ni Konstantinopolju ni Rimu....

29 Treba da budete svoji,
Sa svojom crkvom, na svojoj zemlji....

30 Tako ćemo biti sebi najčistiji.
Bogu biti najmiliji....
Božji
I naši...

| 28. avgust
Na Velikoj Gospojini

POEZIJA
U KAMEN KLESANA

KAMENI TRIPTIH

*Istina je ono što kamenorazac u kamen ukleše,
a vrijeme ne izbriše i ljudi ne zaborave.*

Bijasmo sva trojica dobri pastiri, za zemnih dana.

Živjesmo u vremenima koja
Bijahu metežna i mračna.

Slovo o nama napisano, bori se
da sačuva pomen.

Što pjesnik smisli, a kamenorazac ukleše
Podložno je vremenu i zaboravu,
Ako nije ispunjeno istinom svako slovo.

*Ovaj grob sadrži biće Petra
koji je bio učitelj učiteljima;
Ovaj svještenik Bara, znanjem svete vjere
prevazišao je stara iskustva;
prezirnik je lakomih, široki darodavac sirotinje
vladao je crkvom ističući se u pomoći narodu,
ni dobrih trideset godina
kad dođe smrt dvadesetog u šestom mjesecu...*

Boga sam služio, a kod kralja posredovao u izmirenju
braće koja se ljuto bijahu zavadila oko prijestola.

Nosio sam arhiepiskopsko zvanje.

*Barski pastir i upravnik Đorđe u ovom
počiva grobu, služio je dobro Hristu.*

*Ovaj hram, nazvan po njegovom imenu, podigao je
sa klerom i laicima; u svemu se dobro odnosio.*

*Dao je ovaj hram uz veliko zalaganje
obnoviti i u njemu na desnoj strani
želio da ga mrtva sahrane.*

*Mir duši njegovoj da Bog. I dozvoli mu
da uživa nebeski život.*

Epitaf barskog sveštenika Jovana
Treći je u ovom kamenom triptihu i glasi;

U grobu leži ličnost sveštenika Jovana

Koji je vladao mnogo godina ovom crkvom.

Gostio je bogato siromahe,

čovjek dostojan neba, koga su kraljevi ove zemlje voljeli,

a nijesu oklijevali da mu povjere državne poslove.

On je radeći božjom pomoću uređivao na obje strane

objavljujući svjetovna djela i držeći se Boga...

Tri glasa iz kamena,
dolaze kroz pmaćenje.

Traže da ih ne zaboravimo.

Petar Đorđe i Jovan. Sveti ljudi
Sa svetim imenima...

| 30. avgust 2008.

SKRIPTORIJI NA SKADARSKOM JEZERU ILI GOVOR SLOVA

1. U početku bješe riječ, i riječ bješe u Boga, i Bog bješe riječ.
2. Ona bješe u početku u Boga.
3. Sve je kroza nju postalo, i bez nje ništa nije postalo što je postalo.
4. U njoj bješe život, i život bješe vidjelo ljudima.
5. I vidjelo se svijetlo u tami, i tama ga ne obuže.

.....

14. I riječ postade tijelo i useli se u nas puna blagodti i istine.

Kao na Gestimanskom jezeru, duh je lebdio nad vodama. I zemlja se duha napuni. Svaka tvar, kuća i njiva. Svaki kamen. Grobnice se otvoriše. Vaskresnuše mrtvi. Slova ih probudiše.

Na svim glavicama na jezeru i oko jezera, plamtjele su u tami svijeće, plamtjele duše.

Na Starčevu i Moračniku, na Beški, Vranjini, Goričanima i Krnjici, Duh siđe.

Svaka napisana riječ treperila je kao živa, poput ptica nebeskih, kruži kroz tamu i svjetluca.

Poput zvijezda, poput svijeća.

Prolog, Četvororojevnadželje Starčeve glavice. Cetinjski psaltir i Vranjinsko četvororojevanđelje koje je pisao Jeromonah Mina. Šestodnevnik i Gorički zbornik. Vlastareva sintagma koju pisa Đakon Damjan.

Nikon Jerusalimac i sad šeta noću oko jezera i bere najljepše cvjetove sa ove zemlje da bi spravio mastilo i boje svakovrsne, za iluminacije podesne.

Da slova sijaju jače, da riječ traje duže.

Nad jezerom i oko jezera plamsaju vatre koje nikada neće zgasnuti. Iluminatori i njihove duše....

Zemlja se napuni duha živoga! viče Starac Makarije.

Voda se napuni Duha Svetoga! – uzvraća Dijak Dimitrije.

Nebo siđe na zemlju, sa slovima koje ispisasmo na obalama ovog jezera! – pjeva Nikola Kosijer.

...“trudih se o sem pisani.... jeromonah Pahomije ot ostrov Dioklitijanskogo jezera“... čuje se glas Pahomija....

Videv ja, pravoslavni hrišćanin, Božiji šticećenik, gospodin Đurađ Crnojević, da su crkve prazne, bez svetih knjiga, radi naših grijehova, pljačkom i uništavanjem agarenskih sinova, nastojah predano, ispunjen Svetim Duhom i ljubavlju prema božanstvenim crkvama, našampah ovu dušespasnu knjigu u slavu trisunčanog, u jedinstvu klanjanog božanstva.

Ljeta 7001, krug sunca 1, lune 9.

Čuju se njihovi glasovi nad jezerom i oko jezera. Crkve su porušene. Male ćelije, u kojima nekada ispisivahu slova....

Zvezdani skriptoriji, gdje je pisanje bilo usklađeno s molitvama i kretanjima zvijezda.

Plamte na glavicama. Na Moračniku, Breškoj, Starčevu, Vranjini. Na Goričanima plamte njihove duše.

A svijetom putuju knjige, *Prolog i Četvoroevanđelje. Šestodonevnik i Gorički zbornik*. Žive slova.

Iako su crkve porušene. Iako od nekih ni kamen nije ostao
Osta zemlja puna Duha.

Nebo nasmijano, od njihovih molitvi....

I kad se oluje dese nad jezerom... Čuju se glasovi.
I kad suše sprže sve oko jezera. I ne rodi plod. I kad kamen pobijeli od sunačane jare
Čuju se.

I kad cvrčci pjevaju i kad se uzmuti voda u jezeru,

Oni pišu po nebu ono što se zbiva na zemlji.

I kad budu meteži
Unesu mir.

Duše njihove ispune naše duše.

| 16. setembar 2008.

TRAGANJE ZA IZGUBLJENIM EPOM

*Oni koji osjećaju na sebi
teški pogled istorije....*

Aleks Ziro

Dozivam iz sjećanja
Riječi što postaju žive, dobijaju krila, lete,
Traže jedna drugu, sastavljaju se.

Oživljavaju kraljevi, župani i stratezi, sudije i sveštenici.
Oživljavaju pjevanja: Bitke, ljubavi, izdaje.
Vrijeme kad veliko kraljevstvo bijaše na vrhuncu
Nalik zvijezdi
Od koje bježi tama.

Strašni pogled istorije
Spušta se na moje lice.

Ep nestao u plamenu

U kome živi kraljevstvo, u kome žive kraljevi.
I riječi njihove

Oživljava,
Pokazuje lice.

Jedna zvijezda
osvjetljava puteve, nekropole,
Mauzoleje i hramove.

Uspostavlja se
Vrijeme.

Nevidljiva ruka ispisuje riječi
Slavne bitke, velike pobjede.
Srećne dane i dane velikih nesreća
Iskušanja kroz koje smo prolazili.

Glasovi tužaljki i popijevke svadbene. Svetkovine koje sve obnavlja-
ju.
Glasovi iz kola, sa svadbi i opijela.

Jezik se rađa,
Carstvo neprolazno.

Heksametri
Lete kroz sjećanje.

Sclavomrum Regnum.*

Mrtvi putuju kroz sjećanje živih.
Žive mrtvi u živima.

Ep, za koji smo vjerovali da je uništen

Bio je u nama.
I mi u njemu.

* *Kraljevstvo Slovena*

| 31. oktobar – 1. novembar 2008.

Dugo smo tražili DUKLJANSKI EP, po vjekovima, po ponorima. U pećinama, bibliotekama, među preostalim knjigama. Vjerujući da je nestao u pohodima ratnim, kada je sve uništavano što je bilo naše, da nema traga ni svjedoka o nama i našem trajanju na ovoj zemlji. Vjerovali smo da će, ako ga nađemo, učvrstit naš istorijski hod, tu toliko neophodnu metafizičku nit, pred kojom su nemoćni rušitelji.

Ponekad bi, poput proplamasaja, iz sveopšete tame, iz našeg ukupnog pamćenja, proplamsala riječ, stih, potvrda da smo bili, i da jesmo.

To je bila utjeha da Ep nije izgubljen. To nam je davalo krila da letimo dalje. Da prikupljamo preostale zapise i povelje, epitafe, svjedočanstva. Sastavljali smo sve što bi našli; legende, popijevke, tužbalice, našu epiku.

Pjesme žetalica iz zetske ravnice, knjige jereteičke koje prepisivahu bogumili, stigle preko Makedonije u Duklju.

I pjesme domaćih pjevača. Škrte riječi kamenorezaca. Pjesme uz instrumente pjevane.

Glasovi iz kamene pustinje. Riječi pastira..

Sve se to javljalo iz našeg pamćenja, škrto, daleko, nedorečeno, a prisutno i opipljivo, Stapajući se u jedan glas, jednu cjelinu.

Kad se sve uskladilo, EP je odjeknuo nemjerljivom snagom, zatalasao maštu i pamćenje naroda koji postojano traje.

Tad smo shvatili da je sva potraga bila bespotrebna. To vjekovno traženje krunisalo se saznanjem i svijeću da je bio u nama,

I da smo mi bili u njemu

Svo vrijeme.

A traženje je bilo neophodno. Bez njega ne bi došli do ovog saznanja. Niti bi stekli toliko potrebnu svijest, u nama, i nas u njemu.

| 1. novembar (21 h 1 12 minuta)

PROGONITELJ I PROGONJENI ILI ZABRANA GLAGOLJSKIH PISMENA

Davno je zaključeno da je Zeta rasadnik glagoljice. Glagoljaši su u Dukljansku državu došli najkraćim putem, od Ohrida, uz Vergo Skampinus (Vojušu) ka Draču i Skadru i preko našeg primorja ka sjeverozapadu.

Glagoljica se, krećući se tim pravcem, proširila na našem primorju, gdje god je bilo centra pismenosti, a prvenstveno u Baru i Kotoru, koji su imali episkopije, a na sjeverozapadu je glagoljica stigla do samog kraja jadranske obale.

Na čitavom prostoru održala se nekoliko vjekova.

Razmnožili su se popovi glagoljaši koji su to pismo, i stare rukopise njime ispisane, čuvali onda kada su bili zabranjeni. Ima svjedočanstvo da su takve knjige fratri pokazivali Njegošu na ostrvu ispred Perasta i da je rekao da ih čuvaju.

Zašto se glagoljica tako dugo održala, kad je ubrzo poslije nje stvoreno novo, lakše pismo? Zato što se odmah raširila i uhvatila korijena. Kad se pojavila ćirilica zatekla je osvojeno zemljište: U zaleđu, gdje nije bila prodrila glagoljica, ćirilica je lako usvojena kao prvo slovensko pismo, pa je poznata i kao b o s a n ċ i c a.

S dolaskom Rascijnana u Zeti su zabranjene knjige pisane glagoljicom. Spaljivane su i knjige i oni što su ih krišom prepisivali.

.....

I sada kad su nad zemljom novi gospodari, nove uredbe i novi zakoni i Naredba da se ne piše glagoljskim pismenima, ja pišem sakriven, pišem da bi očuvao svoje pismo. Zar na mojoj zemlji da ne pišem mojim pismenima i zar da njime ne oblikujem duh naroda i njegovu svijest?

Pismenima ovim spašavamo se od zaborava. Njima su ispisane naše isprave, naše povelje, epovi, poezija, dokumenti.

Na ta pismena je jednostavno navikla naša ruka. Iako nas ubjeđuju da novo pismo ima zaobljenije linije i da je sa njim lakše pisati.

Zetom gore knjige. Pretražuju svaki zakutak. Svako sumnjivo mjesto. Viču: Treba protjerati popove glagoljaše, uništiti njihove knjige. Svakom ko piše, biće odsječena ruka.

Viču novi prosvjetitelji i mašu s novom uredbom o zabrani pismena i knjiga.

Ali mi smo tim pismenima svoje knjige ispisali.

Zabrana! Zabrana! Viču i u kuće ulaze. U hramove ulaze. I u pećine ulaze, s mišlju da smo tamo sakrili knjige kako bi spasili naš duh od uništenja.

Kako bi spasili prošlost, istoriju, postojanje...

– Zar je važno kojim se pismenima piše? Govorim u sebi. Glasa ne smijem pustiti.

– Za svaku zabranjenu i gonjenu knjigu, ukoliko se nađe, zapaliti je i uzeti ruku onome ko ju je krio.

– Ali istina je jedna i nju će prihvatiti svako pismeno. Ćirilsko il' glagoljsko. Svejedno. Istina poznaje pismena.

– Ako li ko odreče da poštuje naredbu, pa nastavi da piše zabranjenim pismom, i ruku mu i jezik da ne može ni da govori ni da piše.

– Istine se mogu urezati i drugim pismenima i drugim znacima.

– Zabraniti im pergamente, zabraniti im sve na šta se može pisat Viču donosioci uredbe, viču njeni rasturači.

– Zabranite nam sve to, mislim u sebi. U pećini, u Rumiji sakriven. Mi ćemo našim slovima u kamen uklesati istinu o nama.

– I sa kamena im izbrisati ono što uklešu! – viču kao da čitaju naše misli.

Zetom gore knjige, rukopisi... Zeta je u plamenu. Toliko knjiga sagore. Dokumenta iz Kancelarije naših kraljeva. Sagore Kancelarija sa spisima. Ep naš. Najljepše naše pjesme sagorješe.

– Mnoge smo pobili, očistili smo zemlju od nečisti, od njihovih knjiga i njihovih rukopisa. U svaki zakrajak smo zašli. Pisma koja su pisali okolnim narodima.

Pjesme žetalaca, pjesme svadbara, pjesme prostoga puka ispjevane iz njegovog bića, kao što školjka najljepši biser luči.

Žalim za pjesmama. Čitavog života sam išao po narodu, sakupljao ih i zapisivao. To je duša naroda. Ep u kome su sve bitke i pobjede. I

mudrost njegova, uzrečice, tužbalice. Zagonetke naše i pošalice. Legende u koje smo našli prostor za trajanje. Sve ono što čini biće jednog naroda.

Odbjegao sam u planine s primjercima knjiga.
Ako i njih unište, može se reći da nas nije ni bilo.

A ako knjige prežive.
Preživjećemo i mi, uprkos tome što ne smijemo pisati našim pismenima.

Preživjeće istina u nama, u kamen uklesana,
Na našoj zemlji. Našom dušom nadahnuta.

IZGNANSTVO I KRALJEVSTVO

| 2. novembar, nedjelja, prijepodne 2008.

IZVIISKRA

Kraljevi koji su se smjenivali na prevalitansko-dukljansko-zetsko-crnogorskoj zemlji, u svojim oporukama i testamentima, ostavljali su svoju moć, energiju, svoje biće, koje bi se u trenucima biti ili ne biti za ovu zemlju, probudilo. To je skrivena vatra, luča ili iskra koju Njogoš toliko puta upotrebljava,* zapravo biće zemlje i biće etnikuma koji se smjenjuje na njoj i koje je učinilo da uvijek pretegne ono biti, i zemlja i narod nastave svoj hod, nakon svakog iskušenja.

U kraljevskim testamentima – oporukama vječna je tajna koja je očuvala Prevalitanu, Duklju, Zetu i Crnu Goru.

Oni imaju iscjeliteljsku moć.

Oni čine Crnu Goru vječnom.

* U prvoj verziji, Njogoš je naslovio svoje poznato djelo sa IZVIISKRA, a kasnije će ga preimenovali u GORSKI VIJENAC.

PROGNANI GOSPODAR ĐURAĐ CRNOJEVIĆ SANJA DOMOVINU

Išao je do Sinjorije više puta
i tražio sredstva za povratak u domovinu

Marino Sanud: Dnevnik

Razapet između Turske i Venecije,
sa Krstom koji sam svuda nosio.
Bez pouzdanog prijatelja, s uvijek nepovjerljivom Mletačkom Sinojri-
jom. Istim riječima odlaganja svake akcije: sjutra!...sjutra!... sjutra! Da
bi se dodvorili i sebi i Sultanu.

Da moja zemlja ostane,
U ropstvu, ponižena.

Napustio sam je, prihvatajući
između vazalstva i izgnanstva-
Izgnatsvo.

Svi pokušaji, pa i onaj kad se iskrcah na Trašte, kad dođoh
iz Venecije, preobučen u fratarske haljine, da zametnem
Oganj bune, ostali su zaludni.

Mali u igri velikih, uvijek su na gubitku. I ako se prikloniš
nije nikakva sigurnost – da ćeš biti zaštićen.

Izabeto, ženo moja voljena, dok pišem
ovaj Testament i ostavljam stvari zemaljske,
Duh moj je na jezeru među onim brdima.

Oduvali su me vihorovi.

39. *prvo, sve*
stvari Svete Marije sa Cetinja,
sa kojima smo pobjegli od Turaka, hoću da vratiš Svetoj Gospođi sa
Cetinja, kao

40. *dobra njenog vlasništva, što se obavezah zavjetom, pošto sam bio na*
mjestu koje ti znaš, ženo moja, gdje si

41. *mnoge suze prolila.*

Daj Bogu što je božje, Caru carevo,
A nikom ono što je tvoje..
Meni je preostalo jedino da sanjam.

A šta bi izgnani drugo?

U Veneciji se ne smije slobodno govoriti,
Zato sam se pobunio. A puna im usta Slobode.

Prazni venecijanski govor!

Moja Izabeto, budi mudra i razborita, kao što si uvijek bila

56. *Ako Sinjorija ne bude htjela*
da

57. *vam bude učinjeno neko dobro, neka grijeh padne na njihove duše; tada nemoj boraviti sa dječicom više od dva mjeseca, niti gledati*

58. *kako ti govore: sutra, sutra... U tom slučaju uzmi moga sina Ludviga Konstantina i predaj ga mom ujaku gospodinu Konstantinu, da ga povjeri*

59. *gospodinu kralju Francuske. A Salomona pošalji stricu Sknder-begu na Portu, jer se nadam u Boga da neće pustiti da umreš od gladi, kad je jedan s carem a drugi s kraljem.*

Sinoć sam opet sanjao Žabljak i Cetinje, Ružu Ivanovu, obasutu najljepšim cvijetom.

Kako hodim bos po kamenju, preodjeven u prosjaka. U tuđe haljine koje mi ne pristaju.

Opet se pitam: Kome da ostavim dušu, dok ovaj Testament pišem? Kakvim oporukama da je zaodjenem, kojim riječima?

Dušu, ženo moja Izabeto, poklanjam mojoj zemlji. Molim Oblake na Rodosu, gdje provodim poslednje zemaljske dane, da je prihvate i odnesu tamo, da se pretvori u kišu i da poškropi zemlju, uvijek žednu, da na njoj procvjeta cvijeće raznobojno.

Pamtim lutanja, od Cetinja do Budve i Venecije.

I opet do Skadra i Carigrada i Anadolije. I ona do Rodosa, kad bježah ispred razularenih krstaša. Kakva je to družina bila, ženo moja!

Pratila me je uvijek misteriozna Sinjorija i njeni bezdušni, a potkupljivi služebnici.

Ma kuda da sam išao vidio sam
Onu zvijezdu nad Crnom Gorom.

Ona mi je osvjetljavala put.
Davala snagu
I nadu u povratak.

Ona me je grijala.

Sanjam da otpočinem u
Svojoj zemlji.

Grob mi je na Rodosu.
Neka Crnogorci znaju.

| 6. i 7. novembar 2008.

DUŠA GOSPODARA IVANA CRNOJEVIĆA PUTUJE CRNOM GOROM

SAN IVANA CRNOJEVIĆA

Ispod onog razorenog grada (Oboda) nalazi se u stijeni jedna široka tajanstvena pećina. Tu spava, prema legendi, na krilu vila, otac Crnogoraca, hrabri Ivo, a vile nad njim bdiju, pa će ga jednom probuditi, čim to bude volja božija...

Syprien Robert, Les Slaves de Turqvi, Paris, 1844,89.

Zar je ovo moj Obod?

Nekoliko kamenova!

Zar je ostalo samo ovo?

Od mojih dvora, od moga bogastva, od blaga,
Od svega?

Od crkve stepenište, od Tamnice dio zida?

I ja sam imao Tamnicu. Iako su me smatrali za blagog gospodara.

Za neposlušne, za buntovne, za one koji zlo sniju

Tamnica mora biti.

Pusti su moji dvori. Prazne riznice.

Sad vidim koliko je tačna ona;

Vrijeme gradi, vrijeme razgrađuje...

O, moje kule, moje utvrde, bedemi, srebrne i zlatne stolice
u kojima stolovah.

I dijete Maksim, kome kraste nagrđiše lice.

Ta, gdje si ti, dijete Maksime?...

Evo, kamena, evo vale velike koju dovaljaše vile,
i Ruže na njemu.

Uvijek cvijeta

Iz ruševina, iz pustelina.

Iz postojbine moje,

I mog sna.

Tamo gdje bijahu rezidencije moje,

Letnja i zimska, u kojima primah diplomate i bjegunce.

Prijatelje,

I neprijatelje.

Trava

Između kamenja

Niče.

Uporna trava!

| 8. novembra 2008.

ZVONO IVANOVO

(Jevremu Brkoviću, koji je poslije desetljeća mnogih prvi probudio ovo zvono)

Zagonetno je kako se u toku 500 godina nije našao nikakav ostatak štamparije. Ali to nije jedna i jedina zagonetka.

Nema ni traga od Ivanovog groba.

Ni od njegovog dvora

Ko ga je razurio? Ko mu je grob zametnuo?

A 1934., u naše vrijeme blisko, pretopljeno je i tako nestalo bez traga, IVANOVO ZVONO.

***

Zaječi ko bonik, u noćima tame,
Kad smo spremni da zaboravimo sebe.

Prene nas.

Kad ostanemo bez crkava, hramova naših u kojima bijasmo sabrani.
Kad se bogu molimo ispod hrastova, ispod zvijezda i vedrog neba, ko prvi hrišćani.
Kad nam zvona sva druga zabrane. Kada ih zaliju da ne mogu pustiti glasa.

Oglasi se.

Otvori doba gluva
Prostor glasovima zapečaćenim.

(Ove jeseni, u oktobru, na svadbi u Vickovića, na Vranjskim njivama, dok su naši sveštenici vršili svadbenu službu ispod drveta, čuo sam ga.)

Sa neba.

Pretopoljeno, a zvoni.
Istopljeno, a zvoni...

I dok su ga topili zvonilo je, ječalo kao da cijeli narod ječi.
Stenjalo je, kao da cijela zemlja stenje.

I nakon tog umirućeg časa, nakon što je sebi odzvonilo,
Posmrtnom zvonjavom

Zvonilo je po gorama. Zvonilo je nad vodama.
Na putevima i bespućima.
Zvonilo je
Od mora do zelena Lima.

Do granica zemlje.

Pretopljeno s namjerom, da ne zvoni više.
Da ne budi, da ne zove.
Da bude muk zemlji,
Da zemlja ne zna za sebe.

Kad' njega nema, ničega nema.

Zvonilo je, ali i odzvonilo
Radovali su se topioci.
Dođe kraj njegovoj zvonjavi.

Dok je ono zvonilo, nismo bili mirni.
Sad jesmo! Sigurni, da je odzvonilo
Za sva vremena.

Al' i nakon njegovog umirućeg časa,
Nakon što je odzvonilo
posmrtnom zvonjavom,

Odjeci su se rasuli po državini Ivanonovoj.
Po njegovoj krasnoj postojbini. Po kamenju, po svakoj gori,
Po Crnoj Gori! Po dvorima njegovim.
Po rijekama i planinama.

Zalud su ga topili. Nastavilo je da zvoni
U našem sjećanju. U našim dušama,
Odakle se njegovi odjeci ne mogu istjerati.

I sada zvoni u pustim crkvištima,
Po zaboravljenim grobljima, Međom Vuka Manitoga
Koji Ivan dade da se sagradi.
I za međom.

Obodom, Sokolom i Žabljakom.
Umnožavaju se odjeci njegovi
U inat onima što su ga topili!

Iz vijeka, u vijek!

I kad se čini da smo nestali,
Oglasi se.

Zvoni, našom Memorijom.

U nama zvoni.

Svaki odjek govori da jesmo.
Svaki zvuk – da trajemo..

| 8. 11. 2008.

RUŽA

Ta ruža ne raste ni na jednoj zemlji,
Do na ovoj.

Na kamenu, u vali, i samo na tom
Mjestu, u blizini Žabljaka.

Usnih san,
Pojavi se vila, a bijaše ljepote čarne
Sjajem je čudnim zračila.

Iz jednog oka joj ishodilo sunce
Iz drugog mjesec.

Osvjetaljivali joj put kojim je hodila.

Donijela je Kamen. Na vrh kamena
Bijaše malo zemlje. I ruža je nikla.

Procvjeta sa svakim proljećem,
Iz zemlje
Iz krvi.

Ruža koju nazvaše mojim imenom.

Devet sinova onog što me na megdanu zamijeni
Nijesu se ženili.

A kad se pod mojim nagovorom oženiše
Osjećah to kao potrebu
Pa im naredih.

Trećeg jutra, kada se razdani, ni jednoga ne
Bijaše u ložnici.

Svih devet je otišlo u planinu.

Kad otac njihov ode da ih traži, nađe ih
Umorene, ispred Pećine.

Usmrtilo ih.

Da bi utješile oca i sve nas, i mene,
Gospodara ove zemlje

Kao zamjenu, doniješe ružu.
Metnuše je ondje.

I danas cvjeta,
Na kamenu

I

U pamćenju!

| 9. – 14. 2008.

KADA UMRIJE GOSPODAR

Kada umrije Gospodar
U zemlji nastaje žalost velika
Kamen je plakao.

Cio narod je plakao, malo i veliko.
Žene i starci, ratnici
I tek rođena djeca.

Sve je proplakalo.

Posluga na dvoru, težaci u polju.

Plakala je Cetinja, i od tih suza
Izlila se Crnojevića rijeka.

Nebo je plakalo.
Vjerovalo se, kiša nikada
Stati neće.

Plakalo je cvijeće
U polju i u dolu,
Čitavom zemljom

Suze su na laticama iskrile.

Kad cvijeće proplače na zemlji,
Onda je nestalo nešto veliko sa zemlje.

Plakale su gore
I vode.
Tekle rijeke suza.

Narod je gasio
Veliku žeđ.

Tako su počele legende da se
Nižu, kao biseri na beskrajnom đerdanu.

Sve je krenulo na njegovu zemlju.
Branili su se legendama.

A da bi zavarali neprijatelja,
Da Agarjani ne bi znali gdje je njegov grob,
U kom kutku zemlje,

Sahranjivalo ga je svako selo.
Sa nosilima koja su nosili,
S plačem i lelekom i čitavim ceremonijalom
Kakav dolikuje gospodaru.

Znali su Crnogorci da, ukoliko bi ga ukrali Agarjani
Iz groba,
Ukrali bi njihovu snagu.

Odbranu,
Iskru životodajnu.

Zato, kad bi se raspitivali, onako uzgred i slučajno:
Gdje je grob vašeg gospodara?
U Crnoj Gori! – govorili su:

Takav grob može da primi čitava zemlja.

Treći dan poslije njegove smrti
Skadarsko jezero pustilo je veliku suzu.

Trista tri izvora su se pojavila.
Trista tri velike suze tekle su
Njegovom
Postojbinom,
Njenim
Licem.

Plakala je Donja i Gornja Zeta.

Plakala Crma Gora.

Taj plač se i danas čuje,
U svakom Crnogorcu.

U svakom kamenu.

| 10. 11. 2008.

SAZDANJE CETINJA

Na Rijeci Crnojevića, 4. januara 1485.

Ljubezna braćo! Noć prođe a dan se primiče.
Odbacimo nevaljala djela i postanimo
čeda svjetlosti i čujmo šta govori ljudima
Besmrtne slovo Božije.

IVAN CRNOJEVIĆ, Osnivačka povelja Cetinjskog manastira

***

Dok se potucah Italijom,
Van otečestva moga dadoh zavjet u Hramu
Presvete Bogorodice u Loreti

Da ću, vratim li se živ u svoju zemlju, sagraditi
Hram njoj, jer je bila milosrdna prema meni,
Izgnanom.

Učinih to na mjestu koje mi ona pokaza,
Na mjestu postojanom,
Na vrelu

Gdje iz dubine vri
Izvor nepresušni,

Da duše naše ne lutaju poljima.

Hram sazdah.

I nazvah ga njenim imenom.

Postavih tu mitropolita zetskoga kir Visariona,

I rekoh

Da vladaju poslije

Njega (njegovi) nasljednici.

Priložih koliko mi to bi moguće,

U dogovoru sa svojom suprugom i sinovima.

Najprije priložih polovinu vinograda moga

Na (Donje) Dobro, koji sam ja nasadio trudom mojim...

Rekoh da mu se dadu polja i prihodi.

I dadoše polja i prihode

I duše svoje.

(Sazdanje hrama, naše je sazdanje!)

Ugradih dušu moju i dušu naroda svoga

Kao sigurnu potporu

Ispod stubova.

Povelju svojom rukom pisah.

Ako hram razore – da ostanu sabrane naše misli.

Čuh šapat kraljeva

Koji su stolovali

Prije mene.

Govorahu

Da je to mjesto Bogu ugodno

I da na njega nebo spušta

Milost svoju,

Sjeme

Koje neće istruliti.

Niko ne može istrgnuti

Korijene

Tu puštene.

Zidahu neimari,

Narod zida.

Uzidasmo sve što imasmo. Lijep hram izraste.

Sunce zasjeni.

Osjetismo čvrstinu i postojanost.

– I pepelište ako jednom bude –

reče neko. – Mi ćemo se na njemu obnoviti.

U lancu kraljeva to je stožerno mjesto koje

Duh naš čuva.

Tako se desi sazdanje.

Hrama našeg.

Poslije su ga rušili,
Neprijatelji razni.

Ali on se dizao u nama.
Tamo
Ga nijesu mogli srušiti.

Od duša naših.
Od duha
Sazdan.

*Molim se tvojoj milosti Prečista Vladarice
Bogorodice, koja si rodila Tvorca i Boga moga, primi
ovaj moj mali prilog kao dar sebi, kao što je tvoj sin
I Bog naš primio one dvije uboge udovice. Pokri me
Krovom milosrđa tvoga i budi mi pomoćnica
U dane strašnoga suda.*

*Onoga koga odredi Bog da poslije mene zapovijeda
ovom zemljom, ili sin moj, ili unuk moj ili, po Božjem dopuštenju,
ko god od drugoga plemena, ili naroda, najsrdačnije molim i
zaklinjem, da ovo što priložih, uzakonih i potvrđih,
ostane na vjekove netaknuto ovom svetom hramu....*

Godine 6993. Pisa se mjeseca januara 4. dan na Rijeci.
Toga radi potpisujem i stavljam naš obični pečat na znanje
svakome.

U Hrista Boga blagovjerni i Bogom čuvani gospodar zetski
Ivan Crnojević.

| 12. 11. 2008.

IVAN CRNOJEVIĆ HODI OVOM ZEMLJOM

Ivan se Crnojević u Crnoj Gori
i danas tako spominje,
kao da je juče bio.

Vuk Karadžić, 1837.

On ovu zemlju čuva od pokora.
I kad se gromovi oglase, to se on oglašava.

On u našem
Pamćenju bdije. I probudi se svaki put kad je nevolja,
Kad je smutnja.

Kada nepravda u zemlji vlada,
Glas njegov se čuje.

Svaki put kad neprijatelj kidiše,
Kao munja zasvijetli i rastjera ih.

Na Đurđev dan, u ponoć,
Šeta razvalinama
Oboda

Slušajući grmljavinu na Lovćenu, kažu:

To nije Sveti Ilija, već Ivo, srdi se što ne obnovimo
Njegove gradove.

Mnogi se kunu dušom njegovom
Koja se vije zemljom,
Prizivaju ga da pravdu izrekne.

Nije preminuo, već se u
Pećinu sjećanja našeg sklonio. I tamo spava,

A kada vjetar kroz brda zapišti, onda zbore:
Sad on mač oštri i riječ mudru sprema
Da nas poduči.

Mnoga znamenja govore da je tu.
Njegove stope,
Znak uklesan u kamen, glas u noći.

Kažu da nije umro. Da je
S nama,

Praotac naš.

| 12. 11 2008.

VLADIKA VASILIJE PIŠE ISTORIJU O ČERNOJ GORI

A što pišete da će doć na nas fermanom i velikom vojskom da posiječe i pohara Černuju Goru su sve četiri kraja... a mi čekamo na svoju zemlju, neka naša zemlja našu krv popije.

Vladika Vasilija

Nacionalnu biblioteku čini jedna jedina knjiga,
ISTORIJA O ČERNE GORI, Vladike Vasilija....

Vasilijeva istorija o Crnoj Gori je prva štampana crnogorska istorija, te otuda njen veliki značaj za formiranje svijesti Crnogoraca u viševjekovnoj nezavisnosti....

***

Vidim koji je čas,
Agarjani oko nas velike tvrđave grade
Bog zna da li ćemo preživjeti.

Rusija daleko, Venecija ne baš prijatelj pouzdani.
Na koga se osloniti?

Kad oslonca nema, kada prijatelja nema?
Kad glad je, kad ure su strašne, kad sve je daleko?

Na knjigu! – čujem nečiji glas. I vjerujem da je Bog taj što mi govori, što me upućuje i ponavlja riječi u Tišini velikoj.

Neka naša zemlja našu krv popije...

Otpisao sam pašama i vezirima, otpisao sam moćnima
Što na nas prijetnje dižu.
I Mariji Tereziji sam napisao:
*Ova ista zemlja Crna Gora nije nikome podčinjena,
Nego stoji od vremena Aleksandra Velikog kao čista djevica,
Jedna republika.*

Ali neka se prije toga u knjigu pretvori.
Zato počeh da pišem *Istoriju ot Černoj Gori*,

Neka svjedoči knjiga.

Pišem i svako slovo zapečatim
Pečatom svojim.

Sve što nije zaborav ponio, a što je bilo.

Osjetih časove sreće, zemlja
Ulazi u Knjigu.

Ulaze granice njene, imena mjesta i imena ljudi.
Rodonačelnici, svetitelji, dinasti i vladari.

Sa svakom zapisanom rečenicom, sigurniji sam.

Znam da sam oteo od zaborava dio
Našeg trajanja.

I mislim, kako je bilo prije.
Koliko je toga propalo.

Slovo svijetli
Lakše je!

Postojimo!

Ona je Mi.
Mi smo Ona!

Usred mračnog vijeka,
Riječ svaku
Iz samog postojanja
Zahvatah.

Da svijetli.

| 16. novembra 2008.

KRALJEVSTVO RIJEČI

Naša vrata slobode neku su svakom, slobodu ištućem otvorena.

Sveti Petar Cetinjski

*Naslanjajući se ja na vašu riječ i zakletvu, koju učiniste onomla-
nih u neđelju po Veljem Gosposidiđinu dne na Cetinju, dajući mi
objeručke tvrdu i veliku božju vjeru da ćete slušati što vi za vaše
dobro rečem i da ćete držati jedinstvo, slogu i mir, ne pazeći na
ostale nahije što će koja činiti, jer se pouzdah i započeh opet, izno-
vice postavljati moje trude na svaku stranu, da se u našu zemlju
zlo prekrati i jedinstvo i ljubav bracka utvrdi.*

Katunjanima, na Stanjeviće, 1805.

***

Osjetih
Da je biće naroda i jezika
Jedno.

Iz njega svaku riječ sam iznio
Zato su zračile, zato su imale moć
Na poslušnost su zvale, na svaku su se odzivali.

Bile sud u Besudnoj zemlji
Blagoslov
I kletva.

Blagotvorne
I
Djelotvorne.

Oslušnuo sam svaku prije no što sam je izgovorio.

Dobro odmjerio i molitvenim glasom
Izgovorio
I tri puta još, prije no što sam je zapisao.

Vidjeh da je u njima snaga

Na moje oči su počinjale da žive
I da se kreću.

Uvjerih se da je
Riječ jača od svega.

Ljekovitija od melema.
Pisao sam Ljubotinjanima, Katunjanima,
Crmničanima, Bjelopavličima, Njegušima.
Bokeljima i Grahovljanima.
Ruskom caru Aleksnadru Prvom.
Sa suzama vidim! Napisao sam Njegušima.
A Kučima, Bratonožićima i Vasojevićima pisah:
Čovjek koji Boga služi neće ni zvjera ubiti.
Crnogorcima, načelnicima praviteljstava
pisah.

Riječ je stega,
Bog.

Carevi moćnici
Ništavni su
Pred njom.

Ona je vidjelo.

Njome upravljah plemenima
I nahijama.

Tamo gdje je otpratih, odjeknula je

I našla novi odjek

Bilo je doba gluvo, a uši kamene.
Ali je otvorila put.

Svijetlila
Bila vidjelo ljudima.

Riječima sam upravljao
U zemlji besudnoj.
One su bile sud.

U nemaštini,
Bogastvo bijahu.

Na riječ sam se oslanjao.
Njome
Mirih zakrvljene.

Riječima
Kraljevstvo uspostavih.

Shvatih da su
Oružje

Kojim se može
Poraziti najljući neprijatelji,

A održati prijatelji.

Oslonih se
Kao na Stub.

Ponovih ono što reče Gospod:
Ko ima uho da čuje – neka čuje!

Razumjeli su me; kamen i drvo,
Cvijet mi se smiješio.

Nebo
Čulo svaku...

Čuli su me Gluhodoljani,
U dolu gdje se ne čuje.

Riječ je
Kao
Sunce.

| 16. 11. 2008.

GLAS KAMENŠTAKA

On je osjetio duboki ponorni izvor, taj vječni vrutak,
koji vri iz pmaćenja. Duh Crne Gore.
Nepresušno vrelo, na mjestu zvanom Cetinje,
gdje je skupljeno biće vaskolike zemlje.

***

*Glas kamenštaka pošaljite u Trijest na g-d Vladislavljevića
s preporukom da ga on otpravi u Kotor g-d Iliji Lumbar-
diću. Kamenštak ovđen je pisan, pa nek se ovđen i štampa.*

Njegoš Vuku Stevanoviću Karadžiću
u pismu od 24. marta 1834.

Čuo sam
Pokoljenja.
Glasove svih koji su živjeli od
Postanka.

Svi su ka meni išli
Da ih obesmrtime.

Ma kuda da sam krenuo, u Triješće, Beč il' Veneciju,
Ili daleki Peterburg

Nosio sam mrtve,
Zemlju.
Rijeke,
Kamenje.

Svaku biljku, planinu,
Svaku dušu!

Pregolemo breme!

Svaku riječ,
Sve smrti. Bitke
Neprijatelje. I sve prijatelje
Kojih malo bijaše.

Narod,
Njegovu sudbinu.

Istoriju, krvavu i tamnu.

Koliko mrtvih me je pratilo
Dok sam hodao kroz život, kroz šipražje, kroz škrape.
Kroz surove predjele,
Kroz kameno more.

Bez puta i putovođe.

Spreman
Da primim, kaznu i blagoslov.

Obilježen ognjenim znakom,
Od Boga izabran.

Rekao mi je jednom, da mu neko treba u ovoj pustinji,
Da razgovara kada bude sam.
A on je najčešće sam.

Razgovarali smo, kamen ovaj zna. I zemlja
Ova zna.

Reče mi da stavim u moje poeme
Svjetlost i tamu,
Žive i mrtve.

Vijenac i Luča puni su ih.

Nijesam ništa iskao,
Sve je sa neba došlo.

Uz veliku svjetlost
I neprozirnu tamu

Pisao sam
Bez ispravki.

Testament
Ne trpi ispravke.

Zadatak
Sam morao izvršiti.

Drugi putevi su bili nemogući.

Izlaz je samo jedan,
Sve ostalo, bezizlazi su
Bili.

S neba primih tajnu.
Čitavog života sam se nosio
Sa njom.

Sa njom u grob odoh.

U Grobu su kjučevi!

A kada se jednom
otvore grobovi

I Tajna.

Koju primih od onih prije,
Ali je nemadoh kome dati.

Od nje živite.
Na njoj se grijte
I okupljajte!

Šta bi vas tako moglo držati na okupu
Osim nje

Koju ćete otkriti

Kad sebe
Izgubite!....

| 16. 11. 2008.

POSLEDNJI KRALJ U IZGNANSTVU

Ljudi žive u neizvjesnosti. Nije u njihovoj moći da saznaju sudnju uru, kao ni da biraju dan rođenja. Treba da su vaz-
da spremni na iznenadni kraj života, koji nijesu u stanju potčiniti po svojoj volji...

Kralj Nikola: Testament, 1917. U dvorcu u Neju.

***

Izgnan ne može biti onaj koji sanja domovinu.
Progonitelji to znaju, ili ne znaju...

Prograni, tek voli svoju zemlju.
Iz progonstva je ljepše sanja.

U prognanom kralju njegova zemlja živi.
Pelin i kopriva
Cvijetaju. Kamen. Izvori. I preci.
I groblja, svaki znak zemni.
Granice Kraljevstva.

Mrtav je samo za one koji su ga prognali
I okupirali njegovo kraljevstvo.

U prognanom kralju, Kraljevstvu je
Najsigurnije.
U okupiranom Kraljevstvu, Kralj je najprisutniji.

Duh se ne može izgnati.

Okupatori koji su prognali kralja, tek su sebi zadali brigu
I neprestanu borbu s njegovim duhom, koji je ostao u
Zemlji. Ispod svakog kamena. U vodama rijeka.
U starim kućištima. U razvalinama gradova.
Po putevima.

U onima koji su ostali u zemlji.

Htjeli bi da mu i Duh protjeraju. A kako će
Izgnati iz zemlje duh izgnanoga kralja
Koji je ostao u zemlji, a da to progonitelji nijesu znali,
A da na to nijesu računali?

Ko će podignuti svaki kamen u Kraljevstvu,
Gdje se Duh kraljev može sakriti?

Bolje da je ostao – misle osvajači
Dok se bore s njegovim duhom.

Sa njime u Kraljevstvu, manje bi nevolja bilo.
Nego sa njim izgnanim tijelom, a Duhom
Prisutnim.

Njegovi podanici, pjevaju mu najljepše pjesme.
U pjesmama živi.

Okupatori njegovog Kraljevstva

Kada su kralja u izganstvo slali,
Nijesu ni pomislili,
Kakve im nerješive probleme ostavlja.

I opet su se zakleli
Da će istjerati njegov Duh iz Kraljevstva
Koje su osvojili.

Ali duh je bio tu!
Ali kralj je bio tu!

Sami su, tiho, da se ne čuje.
U sada, zajedničkom Velikom kraljevstvu,
Molili, da se vrati iz izganstva.
I da im muke prekрати.

Ali kralj je umro u tuđini
I oživio u svome kraljevstvu.

Podanici su do kraja ostali zakleti svom kralju i
Boreći se u planinama rekli: I da ste nas sve poubijali,
Ne bi ništa promijenili
On bio bi tu. I naši duhovi bili bi tu.

Sada ste valjda shvatili, da ovdje nema šta
Da tražite.

Vi ste mislili da ste ga prognali,
A on je sve vrijeme bio u zemlji.

| 17. 11. 2008.

LANAC POSVEĆENIKA

***

(Prema legendi koja živi, od kada postoji Dukljanske zemlje i naroda na njoj, postoji i lanac kraljeva – posvećenika koji čuva tajnu njenog postanka i trajanja, dodajući je jedan drugom kao Zublju, buktinju, Testament, povelju. U toj tajni je tajna našega opstanka. U svakom istorijskom, duhovnom biti – ili – nebiti našem, ta tajna se probudi i prevagne ono – biti. Tajna ima iscjeliteljku i blagotovrnu moć da zacijeli ponore koji se u nama otvaraju i produži naš opstanak. Ova knjiga prati hod te Tajne i kraljeve koji je nose kroz vrijeme.)

Shvatio sam, pišući je, da smo svi mi ozračeni njihovim duhovima, njihovim imenima, djelima koja su učinili. Ozračeni smo Vojislavom i Vladimirom i Arhontom Petrom. Ivanom Crnojevićem, vladikama: Danilom, Vaslijem, Svetim Petrom i Pustinjakom cetinjskim koji je direktno zborio s Bogom. Rumijom i Prečistom Krajinskom. Osjećao sam treperenje njihovog govora, kroz riječi koje sam ispisivao. Osjećao sam njihove duhove, snažne i neiscrpne, nepotrošive. Ozračja njihovih duša, magneti koji nas vuku i zovu ka njima. I mi njih ka nama u naše vrijeme.

Ozračeni su toponimi koje pominjah i u kamen svaki i svaki znak urezani. Natpisi, povelje i testamenti, tapije zrače čudesnom snagom. Poruke i poslanice, signali koji su odasvud stizali od njih, nama, da ih ne možemo zaboraviti, ni potisnuti. Shvatio sam da su prisutni na svojoj zemlji, kao što smo mi prisutni. Suhomeđe su ozračene, zidine, ostaci

kula i gradova. Kamen svaki koji je bio nekada ugrađen, mjesta gdje hramovi bijahu. Putevi kojima su hodili, kojima mi danas hodimo. Ozračen je vazduh koji dišemo. Ta ozračja su dubinska i beskrajna i niko ne može ostati van njihovog domašaja.

Govor kraljeva govori je ove zemlje, govori je bića naroda, govori je jezika. Suština sama, dubina do koje se moramo spustiti, da bi sebe konačno pronašli i spoznali.

Lanac koji se proteže kroz stoljeća nosi životvornu energiju, predajući je jedan drugom, a onda nama.

Kraljevi su sinteza svih naših želja, kruna naših htjenja. Kruna naših snova.

Taj lanac se prostire se od početka, kroz nas i ovu knjigu.

Kroz ovo i sva prošla vremena. I ona koja će doći.

Ako bi on bio prekinut, sve bi se razrazilo i raspalo.

Nas više ne bi bilo.

Zato treba slijediti lanac i njegov put koji se prostire kroz vjekove, kroz mrtve i žive, kroz nas i naše pamćenje.

DUKLJANSKO – ZETSKO – CRNOGORSKI VLADARI

- Arhont PETAR, arhont Duklje, IX vijek
- TUGEMIR, X vijek (po Popu Dukljaninu)
- HVALIMIR, X vijek, sin Tugemirov
- PETRISLAV, sin Tugemirov
- DRAGOMIR, unuk Tugemirov, X vijek
- MIROSLAV, unuk Tugemirov, X vijek
- VLADIMIR, (Vladimir Dukljanski), 997 – 1016, sin Petrislavov
- STEFAN VOJISLAV, osnivač dinastije Vojislavljevića (1018 – 1043)
- Žena Stefana Vojislava sa sinovima od kojih se izdvaja MIHAILO (1043 – 1046)
- MIHAILO VOJISLAVLJEVIĆ (1046 – 1082). Po Dukljaninu naslijedio ga je brat Radoslav, a ne sin Bodin
- BODIN VOJISAVLJEVIĆ (1081 – 1101)
- MIHAILO, Bodinov sin
- DOBROSLAV, KRALJ, Bodinov polubrat
- KOČOPAR, 1101 – 1102, Bodinov brat
- VLADIMIR, 1102 – 1114, Bodinov sinovac
- JAKVINTA, Bodinova žena, truje Vladimira i dovodi sina Đorđija
- ĐORĐIJE (1114 – 1118), Bodinov sin
- GRUBEŠA (1118 – 1125)

- ĐORĐIJE, ponovo (1125 – 1131), Bodinov sin
- GRADIHNA (1131 – 1141)
- RADOSLAV (1141 – ?), sin Gradihne
- MIHAILO, potonji vladar Duklje

(1189. pad Duklje pod vlast Raške. Duklja postaje “država” u državi)

- Braća BALŠIĆI 1356 – 60: ĐURAĐ, BALŠA II i STACIMIR (umro 1372)
- ĐURAĐ BALŠIĆ (1360 – 1378), utemeljivač dinastije Balšića
- BALŠA II BALŠIĆ (1378 – 18.9.1385)
- ĐURAĐ II STRACIMIROVIĆ BALŠIĆ (1385 – 1403)
- BALŠA III BALŠIĆ (1403 – 1421, uoči smrti, Balša III svoju zemlju ostavlja u naslijeđe srpskom. despotu Stefanu Lazareviću, svome ujaku). Do 1435 stiču se potomci Radiča Crnojevića, Đurađ i Lješ (Aleksa) da bi dinastičku vlast nove crnogorske dinastije Crnojevića učvrstio Stefan, Stefanica
- STEFAN (STEFANICA) CRNOJEVIĆ, 1451 – 1465, osnivač dinastije Crnojevića
- IVAN CRNOJEVIĆ (1465 – 1490)
- ĐURAĐ CRNOJEVIĆ (1490 – 1496)

(1499. pad Donje Zete pod Turcima i uskoro period Principata i Vladikata, “teokratske” vlasti vladika iz raznijeh plemena)

- DANILO ŠĆEPČEV PETROVIĆ (1697 – 1735), utemeljivač dinastije Petrović Njegoš
- SAVA PETROVIĆ (1735 – 1750)

- VASILIJE PETROVIĆ (1750 – 1756)
- ŠĆEPAN MALI (1767 – 22.9.1773)
- VLADIKA SAVA PETROVIĆ (1773 – 1781)
- PETAR I PETROVIĆ (SVETI PETAR CETINJSKI 1782 – 1830)
- PETAR II PETROVIĆ NJEGOŠ (1830 – 1851)
- KNJAZ DANILO (1851 – 1860)
- KNJAZ/KRALJ NIKOLA I (1860 – 1918)

(Smrću kralja Nikole 1921. g. na crnogorski prijesto stupa knjaz-kralj Danilo koji se odriče prijestolja u korist sinovca MIHAILA, potonjega crnogorskoga kralja. Umjesto maloljetnoga kralja Mihaila, “vlast” vrši kraljica Milena. Međutijem, njihovo vladarstvo se odvija u egzilu, pošto je crnogorska država već prisajedinjena 1918. g.)

Ovi pregled dukljansko – zetsko – crnogorskih vladara urađen je prema Enciklopediji Jugoslavije (izdanje JLZ, Zagreb 1984. g. a za dukljansko – zetsko doba prema dr Dragoju Živkoviću Istorija crnogorskog naroda, Cetinje 1989. G

Međutijem, Ljetopis Popa Dukljanina daje drugačiji i detaljniji redoslijed dukljanskih vladara koji glasi:

DUKLJANSKI VLADARI

- prema LJETOPISU POPA DUKLJANINA
- Kralj SVETOPELK (BUDIMIR)
- Kralj SVETOLIK (Svetopelkov sin)
- Kralj VLADISLAV (Svetolikov sin)
- Kralj TOMISLAV (Vladislavov brat)
- Kralj SEBESLAV (Tomislavov sin)
- RAZBIVOJ i VLADIMIR (Sebeslavovi sinovi)
- Kralj HRANIMIR (Vladimirov sin)
- Kralj TVRDOSLAV (Hranimirov sin)
- Kralj OSTRIVOJ (Tvrdošlavov nećak – sinovac)
- Kralj TOLIMIR (Ostrivojevov sin)
- Kralj PREDISLAV (Tolimirov sin)
- Kralj KREPIMIR (Predislavov sin)
- Kralj SVETOZAR (Krepimirov sin)
- Kralj RADOSLAV (Svetozarov sin)
- Kralj ČASLAV (Radoslavov sin)
- Kralj BELO (Radoslavov unuk i Pretislavov sin)
- Kralj PRELIMIR (Belov unuk i Tješimirov sin)
- Kralj LEGET (Prelimirov sinovac i vanbračni Krešimirov sin)
- Kralj SILVESTER (Prelimirov unuk i Boleslavov sin)
- Kralj TUĐEMIR (Silvestrov sin)
- Kralj HVALIMIR (Tuđemirov sin)
- Kralj PETRISLAV (Hvalimirov sin)
- Kralj VLADIMIR (Petrislavov sin, poznat kao Sveti Vladimir Dukljanski)
- Kralj DOBROSLAV (Petrislavov sinovac, Dragomirov sin)
- Dobroslavova žena kraljica i najstariji sin knez GOJISLAV
- KRALJ MIHALJA – MIHAILO (Dobroslavov sin)

- Kralj RADOSLAV (Mihailov brat)
- Kralj BODIN (Mihailov sin)
- Kralj DOBROSLAV (Radoslavov sin)
- Kralj VLADIMIR (Mihailov unuk)

Dalji redosljed prema Ljetopisu Popa Dukljanina istovjetan je sa citiranim redosljedima Enciklopedije i Živkovićeve Istorije crnogorskog naroda i izgleda ovako:

- ĐORĐE Bodinov
- GRUBIŠA
- Ponovo ĐORĐE
- GRADIHNA
- RADOSLAV
- MIHAILO

KOMENTARI I SUDBINE

ZLATNO DOBA

Orući zemlju, orači su nalazili (izoravali) glave imperatora. Nakit. Posuđe. Dugo sam tu činjenicu, koju sam čuo u jednoj tv – emisiji, nosio kao fascinaciju. Sve dok se nije pretočila u priču o zemlji i – oraču. Njihovoj neraskidivoj sponi i i neprestanom dijalogu. Za naslov sam uzeo naslova kataloga **Zlatno doba Crne Gore** u kojem su predstavljeni arheološki nalazi sa raznih lokaliteta i iz raznih vremena.

Citirati Brodela, fragment o dijalogu zemlje i čovjeka, iz knjige SREDOZEMLJE U STAROM VIJEKU.

KLESARI SA MARTNIĆKE GRADINE

Martinička gradina kod Spuža, prema P. Mijoviću i M. Kovačeviću (1975), ima očuvane temelje zidova oko naselja, i gradske kapije, ostatke trobrodne bazilike, biskupske stolice, ostatke velikaških grobova, a bila je satelitski grad Duklje, u kome je život cvjetao od rušenja stare Duklje u VI vijeku do rušenja Gradine, Lontodokle, u drugoj polovini XII vijeka.

Londodokla predstavlja jedan od najzačajnijih antičkih, ranohrišćanskih i ranosrednjovjekovnih lokaliteta u Crnoj Gori! Kvalitet arheoloških spomenika sa ovog područja predstavlja kontinuirano praćenje istorijskog slijeda od II-III do IX-X vijeka, a sa ostacima pisane građe čini najdragocjeniji segment istorije.

“Kažu da je jedanput Njegoš dolazio pod Gradinu s namjerom da vidi, ali mu se učini visoko i dosadno se peti, pa se vrati, ali se često raspitivao za taj stari grad.

Ka gradu je odasvud vrletan i težak pristup, osim od istoka, na onom mjestu gdje je bila velika kula, a pored nje velika gradska vrata od kojih se vide velike vratnice i pragovi i zaravni u zemlju i gomile kamenja.

Po ogromnim kamenovima, kao i po vještini rezanja i šaranja, kamenoresci kao da su pregledali s rimske arhitekture u razvalinama Duke (Duklje), od Gradine dva sata udaljene ka jugu. Umjetnička izrada ovog meremera ravna se s najfinijim stolarsko – drvenarskim vještinama, u prvalinim crtežima, samo nema raznih figura kao u Duklji. (M. Šobajić: *Starine u Zeti*, Beograd, 1892.)

BARSKI PREZVITER RAZGOVARA SAM SA SOBOM

Pisac djela *Sclavorum Regnum*, Kraljevstva Slovena, koje je kasnije nazvano *Ljetopis Popa Dukljanina*. Identifikacija autora nije do danas utvrđena. Po nekima radi se o barskom episkopu Grguru. Različiti su vremenski periodi datovani za nastanak ovog djela. Većina istraživača se slaže da je napisano u drugoj polovini XII vijeka, u otsudnom času po dukljansku državu i crkvu. Djelo je pisano s namjerom da se strane sile i tadašnje diplomete Rima i Vizantije upoznaju s kontinuitetom i dugim trajanjem Dukljanskog kraljevstva. Pisano je, po svemu sudeći, neposredno pred upad Rašana u Duklju u vrijeme kad su otkucavali njeni sudbinski časovi.

TUMULI U ZETSKOJ RAVNICI

Skadrarska regija, između ostalog, ima veoma karakterističnu mapu tumula rasutih kako po niziji, tako i po prostoru koji gravitira ovoj oblasti i odskora su evidentirani sistematskim arheološkim istraživanjima. Opštu sliku o ovim objektima u Skadarskoj regiji, nadopunjuju i rezultati albanskih arheologa koji su na prostoru Štojskog polja, sjeveroistočno od Skadra, u očuvanom stanju evidentirali 60 tumula, s nazanakom da ih je bilo mnogo više, kao i da je njihovo uništenje posljedica proteklog vremena. Dosadašnji skromni rezultati, kao i drugi prikupljeni podaci sa ovih prostora, uvode nas u nova razmišljanja o značaju regije, ne samo kao dijele integralnog prostora šireg Mediterana, odnosno Sredozemlja, već i kao važnog središta – matice u čijim okvirima su nastajale i razvijale se mnoge kulture i civilizacije, počev od paleolita, pa dalje istorijskim slijedom do danas.

U tom kontekstu naš tumul predstavlja malo, ali sasvim novootkriveno „polje“ na mapi Zetske ravnice kojim se valorizuje najraniji ritus sahranjivanja pod tumulima na ovom prostoru.

Prema pisanju arheologa Olivera Velimirović Žižić (u radu *Vilinski idoli – tumuli zetske ravnice*), tumul je situiran u središtu te ravnice, na zaravni Ćemovskog polja, koje se prostire južno i jugoistočno od Podgorice. Ograničeno je rijekama Cijevna, Ribnica i Morača.

Struktura zemljišta je izrazito šljunkovito tle. Izloženo je jakom sjevernom vjetru koji je prema predanjima bio jedan od važnih faktora raseľjavanja, o čemu danas svjedoči više živih toponima; selišta, kućišta, stara groblja i sl., zapustjelih, kako je zapisao A. Jovićević (*Zeta i Lješkopolje*, Beograd 1926).

Uža lokacija tumula je atar sela Kuća Rakića koje se pruža desnom stra-

nom rijeke Cijevne kroz zetsku ravnicu, u dužini od 6 kilometara, zahvatajući dijelom i samo središte Zetske ravnice.

Mikro lokalitet je livada Petra Ujkića koja je ograničena sa seoskim putem, a gdje se upravo završava najisturenija platforma Čemovskog polja, odakle se manjim terasama spušta ka specifičnom i atraktivnom koritu rijeke Cijevne u blizini mjesta zvano Vodopadi.

Početak maja 1989, u toku pripremnih radova na asvaltiranju seoske saobraćajnice, tumul tj. gomilica koja je smatrana prirodnim tvorevinom, poslužila je kao gotov materijal za nasipanje puta. Radovi su izvođeni bagerom pa je tumul izravnat do samog nivoa okolnog zemljišta, odnosno do osnove tumula. Na središnjem dijelu osnove nalazi se kamena ploča koja je bagerom sa ostalim materijalom odbačena na put.

Bagirista je uočio otvorenu jamu, gob i kako je kasnije ispričao, zaustavio je dalji rad, jer je vidio četiri figurine postavljene na vrh groba, prislonjene na sjeveroistočnu stranicu groba sa jednom manjom keramičkom posudom, a zatim grob prekopao da nađe što vrijednije.

U selu se sve brzo čuje pa i otkriće ovog nepoznatog groba, o čemu su seljani obavijestili Arhološku zbirku Crne Gore, čiji su arholozi obišli mjesto nalaza.

U toku trajanja zaštitnih istraživanja, prikupljene su i dodatne informacije o prvobitnom izgledu i veličini tumula. Od vlasnika na čijem je imanju tumul bio, saznali su da je gomilica imala visinu 1.50 m i da je on prije 30 godine iz nje iz vadio sav krupni oblutak, kao i to da se još jedna gomila nalazila uz istu dionicu puta, istočno na rastojanju od oko 500 metara. I taj tumul je doživio istu sudbinu.

Od nalaza posebnu pažnju na ovom lokalitetu izaziva grupa ženskih figurina i to kako u kulturnom, tako i stilskom izražavanju forme.

Grupu čine tri ženske i jedna muška figurina, izrađene od pečene zemlje, u prelomu sive boje, spoljnih uglačanih površina svijetlooker tonova. Ženska figurina je stilizovana u obliku violine.

Grupa ženskih figurina, bez identiteta, personifikuju kult majke – boginje, u značenju potrebe obnavljanja života, njegovan na širokim prostorima Balkansko – anadolskog kompleksa u neolitskom i postneolitskom dobu.

Ove figurine su po prvi put viđene u Zetskoj ravnici.

Zetski violinski idoli, grupa ženskih figurina i svemu se uklapa u shemu anadolsko – kikaladskih idola, s tim što bi se ženske figurine mogle dovesti u vezu sa ranijim kikaladskim idolima datiranim u kasni neolit, na šta ukazuju iz iste skupine, glava muške figurine urađena u maniru kasnoneolitske lokalne tradicije. Posebnu kartu, sa tumulima u Zetskoj i Bjlopavličkoj ravnici, izradio nje arheolog Milan Pravić.

LISIJEVO POLJE

Nekropola pod humakama koja se nalazi se na najvisočijoj rječnoj terasi u selu Gornja Ržanica, kod Berana. Radi se o nekropoli pod humkama, čiji je najveći dio uništen prilikom obrađivanja zemelje pri seljačkoj radnoj zadruzi.

Sa ovog lokaliteta, u Polimskom muzeju, postoji kolekcija od 114 nalaza, iz perioda gvozdenog doba. Tri humke su sistematski istražene, dvije pripadaju gvozdenom, a jedna ranom ili srednjem bronzanom dobu.

*

Istraživanje nekoliko tumula na prostoru Lisijevog polja kod Berana, koji su ispitivani u nekoliko navrata – 1983, 1990. i 2000. godine, takođe je pružila niz značajnih podataka o bronzanom i starijem gvozdenom dobu Crne Gore.

Istraživanja su pokazala da su od četiri istražena tumula jedan formiran tokom razvijenog bronzanog doba, dok su druga dva formirana tokom starijeg gvozdenog doba

Izuzetan nalaz i neobično važan za istraživanja razvoja duhovne kulture nosilaca starijeg gvozdenog doba, koji se čuva u Polimskom muzeju u Beranama, poticao je iz jednog razorenog tumula, takođe sa Lisijevog polja. Nalaz se sastoji od 96 različitih predmeta, među kojima je za sagledavnije karaktera umjetnosti starijeg gvozdenog doba posebno zanimljiv bronza ni privjesak i nekoliko privjesaka nakita od ćilibara ukrašenih figuralnim predstavama. Bronzani privjesak, koji je po svemu sudeći nastao u nekoj od domaćih radionca, predstavlja krajnje stilizovanu sunčevu barku, što pokazuje da su šematizam i apstrakcija osnovni elementi umjetnosti koja se njegovala tokom starijeg gvozdenog doba, i to ne samo na ovim prostorima već i šire u unutrašnjosti Balkanskog poluostrva.

Međutim, figuralne predstave na predmetima od ćilibara, među kojima se javlja i ljudska figura, sa posebnom zanimljivom predstavom „psihopompa“ ili heroiziranog pokojnika na jednom većem privjesko, nemaju uzorka u lokalnim tradicionalnim kulturama, već jedino u umjetnosti koja je pod uticajem grčke ahajske umjestnosti i uspostavila se na Apeninskom poluostrvu. Nalaz je datovan u VI i početkom V vijeka p. n. e.

Tumulu iz Velike grude sa vijencom od oblutaka i kamenih ploča, koji se nalazi u Tivatskom polju, sličan tumul se javlja i na Lisijevom polju, kod koga se javlja kameni vijenac. Uz pokojnika koji je pronađen u tom tumulu, na njegovim grudima, pronađen je mač.

Mač je bronzani i pripada tipu kratkih mačeva sa izraženim središnjim rebrom i jezičkom za pričvršćivanje drške.

Široke narukvice od tanko iskucanog lima, bogato dekorisane urezanim geometrijskim ornamentima, od kojih je par nađen u razorenom tumulu na Lisijevom polju.

Pet ukrasnih predmeta sa Tumula iz Lisijevog polja, četiri od ćilibara i jedan od bronzine, koji se hronološki vezuju za horizont k n e ž e v s k i h g r o b o v a iz poslednjih decenija VI i prvih decenija V vijeka stare ere, dokumentuju dvije posebne stilske struje, dva umjetnička pravca koja su njegovana tokom starijeg gvozdenog doba. U ćilibaru su u plitkom reljefu prikazani figuralni motivi – ljudska glava an face, zec u ležećem položaju, jedna životinja, za koju se može reći da predstavlja vepra, i jedna složenija kompozicija, na kojoj je predstavljen nagi jahač na konju u pratnji velikog psa. Svi predmeti su pri vrhu probušeni, pa se pretpostavlja da su nošeni kao neka vrsta privjeska ili su zajedno formirali neku vrstu veće, svakako neobične ogrlice. Posebno je zanimljiv najveći privjesak izrađen u obliku nepravilne pravougone ploče od ćilibara, na kojoj je u plitkom reljefu, krajnje realistički, prikazan nagi jahač na konju u galopu, ispod koga se nalazi veliki pas u trku.

ŽENA IZ GOSTILJA

U rano proljeće 2008., u Muzeju Podgorice, vidio sam nakit iz Gostilja, čime sam bio fasciniran. Istog dana sam posjeti Duklju, tamo sam srio predstavnicu Ministarstva kulture Italije, profesora Lauru Baratin, koja je Duklju posjetila zbog zajedničkog projekta Italije i Crne Gore, radi se o zaštiti ovog lokaliteta.

U selu Gostilj u Zeti, u blizini Skadarskog jezera 1957. godine započelo je otkopavanje nekropole, koju su činila 132 groba iz antičke prošlosti, na lo-

kalitetu antičkog grada Halata, gdje je živio narod Labeata. U grobovima su nađeni brojni predmeti – oružje, fibule i nakit od gvožđa, srebra i zlata, te zemljane posude i ugljenisano drvo. U grobovima su pronađeni i ljudski ostaci, postavljeni bez reda, okrenuti na razne strane, bez podzidanih rebrnica i oklopnica. Računa se da je starost ove nekropole oko 3000 godina. U skoro svakom grobu nađeni su po jedno, do tri koplja, ili veći i manji nož. Koplja su bila različite dužine – mala do 15 cm, srednja 25 – 30 cm i velika 35 – 40 cm. Na nekim mjestima pronađeni su i noževi, veličine sablje. (Prema knjizi ANTIČKO NASLEĐE CRNE GORE Ljubomira Domazetovića, Beograd, 2005.)

*

Ono što je pružila gostiljska nekropola sa svojih 130 grobova – keramičke posude, ratničku opremu, nakit, novce, metalne pločice sa reljefnim predstavama i dr. – dovoljno govori da se za više od sto godina, od sredine III do druge polovine II vijeka n.e., koliko je ta nekropola trajala, utvrde neke bitne odlike materjalne kulture labeatskog plemena. Jer, iskopavanja i analize sa pomenutog lokaliteta pružili su uvid u izbor i vrsnoću glavnih predmeta koji su ulazili u sepulhralni kult, makar da on ne čini sve komponente labeatske zajednice. Sudeći po procentu vrčeva za vino – 23 posto čitavog keramičkog inventara ove nekropole – može se izvesti zaključak o vinogradarstvu kao jednoj od glavnih privrednih djelatnosti naselja (bez sumnje i ribarskog) kojemu je ova nekropola pripadala. Odrasli muškarci tog naselja bili su, osim toga, i ratnici (u 45 grobova nađeno je 61 koplje) i to, pouzdano, iz sva tri ilirsko – rimska rata (prvog 229/228, drugog 219. i trećeg 168. godine prije nove ere). Po nalazima Gencijevo novca, oni su ginuli i umirali pa ovdje sahranjivani, sve dok njihov kralj, čitava kraljevska porodica, svi plemeski prvaci i ogromna masa ilirskih zarobljenika nijesu sprovedeni u Rim

da 167. godine prije n.e. učestvuju u trijumfu pobjednika Lucija Anicija.

Osim novca i dragocjenosti – 27 tovara zlata, 19 tovara srebra – plijen je sačinjavalo i 120.000 komada ilirskog srebrnog novca i 13.000 denara.

S propašću ilirske države ugašeno je i labeatsko naselje, kraj ove nekropole, u koju nije imao ko više da se sahranjuje.

*

U proljeće 2008. godine u Muzeju Podgorice vidio sam zlatni helenistički nakit iz Gostilja i pojasnu ploču sa reljefnom predstavom. Vraćajući se iz Podgorice za Herceg Novi, u divno predvečerje, čuo sam glas žene koja je bila okićena tim naktom. Halata, Halata, Halata... Odjekivalo je ime koje je donosio taj glas. Shvatio sam da imena žive, kao i glasovi, i da se oni koji su nosili ime, iskrađu iz svojih oblića i odu u neka druga, živima nedostupna carstva.

BUNARI SA VUČKE GORE

Kad su Turci zauzeli Zetu, Žabljak i Vranjinu, ovaj predio je došao u njihovu blizinu i stanovništvo Vučke gore počne iščezavati, iseljavati se i izumirati i selo Medvjeđa glava ostade bez stanovništva. U pustom mjestu brzo izraste šuma i namnože se vukovi i druga zvjerad, po čemu ona dobije ime Vučka gora. A do tada se taj prostor zvao Medvjeđa glava.

Njaviše kuća u Vučkoj gori bilo je na Vučkoj zgradi, Gradištima, Medvjeđoj, Kačaniku, Ploči Raduša, kod Modrih oka i oko Crkvene rupe. Svuda se tamo i danas vide temelji starih kućišta u suvomeđini, a između Zgrade i Gradišta, veliko je groblje. Po narodnom kazivanju kod ribolova Modra

oka razrušeno je sedamdeset starih kućišta, od kojih je podignut zid oko ribnjaka, koji i danas postoji.

Na Zgradama se nalaze tri bistijerne, a na gradištima jedna, sve ispunjene kamenjem.

Prema predanju bistijerene su nasute prilikom jedne borbe sa Turcima, kada su neki od njih poubijani, a drugi živi uhvaćeni i svi tu bačeni i zatrpani kamenjem. Niko te bistijerne nije čistio, iako je bila oskudica u živoj vodi.

Na Gradištima se i danas vidi jedan tesani kamen, sa kojeg su žene dizali vijedra vode.

Ovaj kraj je bio pogodan za naseljavanje; blaga klima, bogati pašnjaci u Vučkoj gori, a Vučko blato bila je plodna ravnica, sa bogatom žitnicom i vinogradima.

Niko ne zna kuda su otišli stanovnici Vučke gore...

ORAČ I RAVNICA

„Sve što baštini jedan prostor čini kulturu tog prostora“. (Darel)

Inspiracija za ovu pjesmu bila je jedna TV emisija u kojoj je novinar razgovarao sa seljacima koji žive u zetsko-bjelopavličkoj ravnici. Oni su pričali kako su, orući njive, izoravali nakit, posuđe, grobne ostatke onih koji su nekada živjeli.. Pa i glave imperatora. Isto su činili njihovi preci. Tako je pokoljenje otkrivalo pokoljenje.

DUHOVI U SVAČU

Po legendi – predanju koje i danas živi u narodu, u svakom sudbosnosnom trenutku po ovu zemlju, čuju se glasovi u Svaču. To duhovi dukljanskih kraljeva zbore međusobno. Nekada su to ozbiljni razgovori, molitve, prizivanje bogova... A nekada ti razgovori liče na razgovor bezbrižne djece, koja su se u igri zaboravila, na trenutak...

Nakon što sam čitao H a m l e t a (a knjigu sam uzeo neplanirano sa police biblioteke), čuo iste noći duhove dukljanskih kraljeva. Uplašio sam se, probudio, zapisao riječi i pomislio kako duhovi izazivaju duhove.

BUNAR SVETOG VLADIMIRA

Prvi put sam sliku bunara vidio u knjizi Božidara Šekularca *Crna Gora u doba Vojislavljevića*. Tako se i rodila ideja za ovu pjesmu. Vladimir, bez glave, naslonjen na obod Bunara.

1001. godine je Hristova godina. To je evociranje krsta Hristovog, kršćavanje „nespokojnog sina“. To je godina kada Duklja mijenja ime u Zeta. Dukljanski knez Vladimir prima krst od Ohridske crkve, krst na kome će kasnije biti pogubljen.

Tako je Sveti Vladimir postao parnjak Isusa Hrista, čime je podržana jedna te ista tradicija Bogo – čovjeka.

Ovaj broj je upisan 1001. godine na kamenoj ogradi bunara u Ostrosu – kao uspomena na dolazak Vladimira i Kosare – Samuilove kćerke u Duklju. Međutim, pravo značenje ovog broja se krije u jednoj od bitnih

Aristotelovih teorema koje se odnose na kvadraturu kruga, koja je napoznata današnjoj nauci.

Prirodno je da se ova teorema nudi u kolijevci civilizacije – dukljanskoj zemlji.

HOROVI U RAVNICI

Ne mali broj puta, putujući Zetskom ravnicom i krajevima oko Skadarskog jezera, čuo sam glasove. Mnoge glasove onih koji su živjeli na ovoj zemlji. Horove. Pjevala su pokoljenja. Od tih glasaova sastavio sam ovu pjesmu.

SEDMOLISNA DUPILSKA RUŽA.

Podatke o ovoj ruži sam našao kod J. Erdeljanovića: *Istorija stare Crne Gore* i knjizi V. Nikolića *S kraja na kraj zaborava*. Čitajući legendu, ruža je počela da se rascvjetava kroz pamćenje.

U predjelu Crmnice postoji brdo KALIMUT. To ime dolazi od grčke riječi k a l i k a i znači „ružin pupoljak“ (slično porijekla je i riječ “kalac” – mlada trava. Na Kalimutu se nekada nalazio onaj veliki kameni sarkofag što danas stoji u dupioskoj crkvi Sv. Arhangela. Na goronjoj površini tog kamenog sarkofaga nalazi sa velika kamena kugla na kojoj je isklešana – RUŽA SA SEDAM LISTOVA. V. Nikolić, S kraja na kraj zaborava, CID, Podgorica 2000.

DUKLJANSKI ARHIV

Napisati priču *Legenda o tri brata*. Ona nije još napisana živi u našoj memoriji.

PJESMA KOJA JE ČAS PJESMA ČAS TUŽALJKA

Ovo pjesmu sam čuo mnogo puta obilazeći razvaline starih gradova.

NOĆ DUKLJANSKIH KRALJEVA U SVAČU

Ovaj se motiv dva puta javlja u ovoj knjizi. Tokom pripreme sam bio u dilemi da li jednu cjelinu da izbacim, a jednu ostavim. Na kraju sam se odlučio za obje, pošto je više argumenata bilo na strani koja je tražila da obje verzije ostanu.

Prema predanju, jedne noći u godini, u Svaču se sastaju duhovi dukljanskih kraljeva. Tada se na mjestu nekadašnjeg grada, u razvalinama, čuju glasovi. Na osnovu njih moguće je odrediti dalju sudbinu Dukljanske zemlje.

PREDJELI

Moja davna i stalna želja je da posjećujem predjele, koji su vjekovima bili ljudska staništa, gdje su pokoljenja ostavila svoje tragove, a sada su ta mjesta pusta, ali odišu duhom i dušom onih koji su ih nekada nastanjivali. Imaju svoj *genius loci*. Sačinio sam mapu tih neobičnih mjesta, neku vrstu mitske geografije Crne Gore. Neka mjesta sa te mape oživio sam u knjizi *Nevidljivi ljetopis*, objavljenoj 2010. na Cetinju.

DUKLJANSKI SKRIPTORIJI

Prema predanju koje živi i zajedničkoj memoriji, u Duklji su, između X i XII vijeka, bile razvijene prepisivačke škole. Na stotine prepisivača, naučenih vještini pisanja, pisali su mnoge knjige, među njima najprije one bogoslužbene, ali i knjige od opšteg interesa... Vođene su hronike. Zapisivani svi važniji događaji. Tako su se knjige namnožile, pri manastirskim bibliotekama. Među njima je bilo i jeretičkih, koje su širili bogumili, na putu iz Bugarske, preko Makedonije, do Duklje i dalje ka Bosni. Dolaskom varvara uništene su sve knjige, diplomatski spisi, hronike, kao i dva epa o Duklji, koje su spjevali domaći pjevači. U njima je bila opjevana borba, stremeljenja i hod zemlje i naroda, države i crkve. Kompletno predanje. Prepisi Epa i Hronike, nestali su u plamenu, a sa njima su izgorjela i dukljanska predanja.

BODINOVA TUŽALJKA NAD ZEMLJOM DUKLJOM, NA SAMTRNOJ POSTELJI, PRED SUPRUGOM JAKVINTOM I SINOVI

Mihailov nasljednik Bodin (1081 - 1101), nakon što je učvrstio svoju vlast u Duklji, nastojao je da se što bolje orijentiše u kompleksnoj političkoj situaciji svog vremena. Bilo je to vrijeme rastuće moći Normana i njihovih borbi s Vizantijom. Od normanske opasnosti zaštitio se ženidbom s Jakvintom, kćerkom Arhiriza, vođe normanske stranke u Apuliji.

U borbama između Normana i Vizantije držao se uglavnom kao posmatrač da bi nakon pada Drača i trenutne vizantijske slabosti provalio u Rašku, pokorio je i predao na upravu dvojici župana sa svog dvora, Vukanu i Marku, kao svojim vazalima.

U crkvenoj politici, slijedeći primjer Njemačke, Engleske i Ugarske, Bodin se poklonio protupapi Klementu III (1080 - 1100) i od njega dobio potvrdu Dukljansko - barske nabiskupije i mitropolije (8. januara 1089). Taj značajan događaj u crkvenoj politici predstavlja i posljednji Bodinov uspjeh. Bodin se posljednji put spominje 1096/97. godine, kada su kroz Duklju prolazili krstaši pod vođstvom Rajmonda od Toulouse. Iako su krstaši, zbog otimanja hrane, dolazili u oštar sukob sa stanovništvom, Bodin je njihove vođe dočekao prijateljski kod Skadra i pobratimio se s grofom od Toulouse.

KRALJICA JAKVINTA RAZGOVARA SA SOBOM U CARIGRADSKOJ TAMNICI I SJEĆA SE KOTORA I NEKADAŠNJE RASKOŠI

Poslije Bodinove smrti uslijedile su žestoke i krvave borbe oko prijestola u Duklji s djecom i braćom njegovog stričevića Branislava, koji je pogubljen po nagovoru kraljice Jakvinte. Ona se bojala da će poslije Bodinove smrti na prijesto doći Branislavljeva djeca. Poslije pogibije Branislava, brata mu Gradislava i sina Predihne, Branislavljeva djeca i braća koja su se sklonila u Dubrovnik, utekoše na lađi u Carigrad grčkom caru, koji im odredi Drač za stanovanje. Prema podacima SCLAVORUM REGNUM, Bodin je vladao 26 godina i pet mjeseci, a u 22 godini svoje vladavine dao je pogubiti „svoju braću“.

Sahranjen je u „more regali“ u samostanu svetih mučenika Sergija i Vakha. Od njegovog prvog nasljednika Dobroslava pa do posljednjeg Radoslava izmijenilo se kroz pola stoljeća sedam vladara.

*

Međutim, poslije nekoliko godina u Duklji digla se stranka Bodinove udovice Jakvinte protiv Bodinovog sinovca Vladimira koji je bio na vlasti i raškog župana Vukana, čiji se uticaj u Duklji suviše osjećao. Dukljanski ljetopisac piše da je Jakvinta otrovala Vladimira te dala oslijepiti i kastrirati Dobroslava, kojeg su zatim zatvorili u samostan sv. Sergija i Vakha na Bojani, gdje je i umro.

Poslije Vladimirove smrti antivizantijska Jakivntina struja dovodi na prijesto Bodinovog sina Đorđa (oko 1114. do 1118).

*

Poslije ovih zlodjela nastavljeni su sukobi u Duklji što je sve uticalo na slabljenje njene moći, tako da primat preuzimaju prijatelji Vizantije, čime je raški uticaj jačao sve više. Tako Vizantijci kod Kotora uhvatiše kraljicu Jakvintu i odvedoše je u Carigrad, gdje je umrla u zatočeništvu.

Iako je kraljica Jakvinta željela da visoko drži kraljevsku krunu na glavi svojih sinova, smrću najvećeg dukljanskog kralja Bodina, sa njime u grob su otići i snovi o moćnoj Dukljanskoj kraljevini.

TUĐEMILI

Najznačajnija ličnost u Duklji XI stoljeća bio je knez Stefan Vojislav (Dorboslav), čija se politička aktivnost u pravcu jačanja i širenja Duklje odvijala negdje od 1035/36 – 1042/43. Prvi ustanak koji su Dukljani pod Vojislavljevim vođstvom digli 1035. , zbog vizantijske nadmoćnosti, doživio je neuspjeh. Vojislav je odveden u Carigrad kao zarobljenik jer je ugrožavao jedinstvo novoobnovljene vizantijske vlasti nad srušenim makedonskim carstvom.

Uprava u Duklji povjerena je vizantijskom vojskovođi, no za kratko vrijeme, Vojislav je slijedeće godine pobjegao iz zatočeništva. Vrativši se u Duklju, daje se ponovo na pripremanje borbe s Vizantijom, koja u isto vrijeme nastoji stvoriti koaliciju protiv Vojislava.

Odlučan sukob se odigrao 1042 – 1043. godine u kojem su vizantijska vojska i njeni saveznici – raški župan, bosanski ban i humski knez Ljutovid – doživjeli potpuni poraz. Duklja tada preuzima dominantnu ulogu u Travuniji i Zahumlju, a uticaće i na unutrašnje prilike susjedne Raške. Vojislav je umro, izgleda, neposredno poslije pobjede nad vizantijskom vojskom 1042. ili pak u 1043. godini, što se da zaključiti iz podataka koje

donosi pisac SCLAVORUM REGNUM navodeći da je Vojislav vladao 25. godina.

*

Arhont Drača Mihailo, sin logogete Anastazija, „razmažen i naviknut na uživanja, nije imao nikakvo vojničko znanje, i glupo i nespretno vodeći stvar postade krivac velike nesreće za državu Romeja. Skupivši, naime, snage, kako mu je bilo naređeno, a tih je bilo oko 60 hiljada“, on je „pustošio i palio polja dok su Dukljani zauzeli i čuvali tjesnace“.

U sukobu koji je uskoro nastao, „pade oko 40.000 hiljada, a izgine i sedam stratega. Ostali krijući se po žbunju i šumama i brdskim gudurama (...) noću se spasu bosu i goli... S njima se spase Mihailo, podijelivši istu sudbinu.“ (Skilica: Vizantijski izvori, III 160-161).

*

Odlučujuća Vojislavljeva bitka protiv Vizantijaca odigrala se u blizini Tuđemila, sredinom oktobra 1042. godine. Italijanski je ljetopisac zabilježio da se poraz Vizantinaca dogodio odmah nakon pojave zvijezde „repatice“. Kometa ili „repatica“ vidjela se tačno 1042. godine, šestog oktobra.

Vojislav je u mrkloj noći vidio zvijezdu, što je za njega bilo dobro zname-nje. Osvijetlila je na kratko njegovu zemlju. – Znak da ćemo izaći iz tame! rekao je svojim sinovima i svojim vojnicima i krenuo odlučno u bitku protiv mnogo nadmoćnijih vizantijskih armija.

6. oktobar 1042. kada je nad Dukljom prošla Halijeva kometa. Vojislav je pomislio da je to predskazanje koje mu šalju bogovi, pa je navalio na neprijatelja, a prije toga je razradio strategiju, koja je služila kasnije onima koji su se obučavali za ratovanje.

DRIVAST

U toku prve polovine 14. vijeka počinju pristizati u naše današnje krajeve novi etnički elementi, polunomadski stočarska plemena, kao posljedica pustošenja koje su proizveli krstaški ratovi na području nekadašnje Mezije i Dradanije. Prodom Turaka na Balkansko poluostrvo, i osvajačkim pohodima prema Istoku i Zapadu, koji su praćeni neviđenim zvjerstvima. U Drivastu je tada pogubljeno cjelokupno stanovništvo.

KNJEGINJA DESILSAVA NAPUŠTA DUKLJU

Dana 20. avgusta 1189. godine knjeginja Desislava, žena velikog kneza Mihaila, potvrđuje pred biskupom Grgurom i drugim svjedocima iz svoje pratnje da predaje Dubrovačkoj općini dvije lađe, na kojima je pobjegla iz Bara ili nekog drugog mjesta koje su zaposjeli Rašani. Njeno povlačenje, posljednji je čin borbe Gradihnninih potomaka koja je doživjela potpuni neuspjeh, ali koja negdje duboko i danas tinja.

Ljetopis je morao biti napisan prije Desislavinog i Grgurovog povlačenja sa teritorije Dukljanske države. Prema tome, moglo bi se zaključiti, da je Sclavorum Regnum napisan između 1177. i 1189. godine.

*

„U Hristovo ime. Godine Gospodnjeg utjelovljenja 1189. mjeseca avgusta o Stjepanudne kod grada Dubrovnika pred svjedocima niže zabilježenim.

Ja knjeginja Desislava, velikog kneza Mihaila žena, budući bezbjedna, od svoje volje otpuštam svoj galijun i sagiteju (vrste brodova) ukupnoj opštini

dubrovačkoj određujući da, dok budu ostala u gradu ista drijeva, budu u mom imanju, ali u službi opštine Dubrovčana idući brodovi, a što se bude dogodilo od njih, koji bi se poslije mogli izgubiti, određujem da mi opština dade sto perpera, a sada kada ja ostavim Dubrovnik, ili se vratim, isti će brodovi hoditi kao moje imanje. A kad brodovi budu stati u Dubrovniku, ili izagnjiju ili se što mu drago njima dogodi, kako se kazalo, biće na štetu samo opštine dubrovačke, ako uzmognu sto rečenih perpera meni platiti“.

Povelja knjeginje Desislave, žene kneza Mihaila kojom ustupa dubrovačkoj opštini dva svoja broda (1189)

PUTOVANJE

Vječiti povratak i reinkarnacija. Putovanje koje se ne prekida. Kolone koje stalno odlaze, mnoga pokoljenja. U stalnom hodu i mimohodu, kako napuštaju zemaljska obličja i vraćaju se kroz naše sjećanje, njihove duše. Glasovi iz raznih vremena. Put koji su utirala pokoljenja, preko ove zemlje.

TUŽALJKA NAD GRADOM SVAČOM

Idući od Ulcinja, antičkim putem Olcinium – Scodra, iznad šaskog jezera nalazi se još jedan mrtvi grad – Svač (Suacium). Na grebenu iznad jezera bogatog ribom, a pored plodnog polja, sudeći po načinu na koji su odsječe-ni veliki blokovi kamena, sreće vas najprije jedna ilirska gradina, a zatim

srednjovjekovni grad. Nedaleko od grada, u selu Šas, nađena je antička amfora koja je služila za sahranjivanje, a malo dalje, u istom pravcu, trag starog ilirskog naselja na lokalitetu Đeret, kod Zoganjskog jezera.

Od srednjovjekovnog grada, koji je poznat od VIII vijeka kao sjedište episkopije, ostali su samo djelovi izduženog bedema, dvije kapije i nekoliko crkava. Srušili su ga Mongoli 1242. godine, a obnovila ga je kraljica Jelena krajem XIII vijeka, ali su ga Turci 1571. godine sasvim razorili i, po legendi zapisanoj 1533. godine i 1610., grad je imao toliko crkava koliko dana u godini, ali se danas raspoznaju temelji osam, od kojih su najintresatnije tri – katedrala Sv. Jovana (XI – XII vijek), franjevačka Sv. Marije (XIV v.) i jedna manja dvojna crkva sa dvije apside.

KRALJEVI GOVORE

KOSARA (TEODORA) RAZGOVARA SA SVOJIM MUŽEM

Sudbina Vladimirova, odlazak u Prespu, povratak u Krajinu, njegova selidba. Kako je stigla, prema legendi, glava sama, bez tijela, iz Prespe u Krajinu.

Nakon arhonta Petra Vladimir je drugi dukljnski vladar za kojeg istorija zna. Svoju vldavinu je počeo u vrijeme kada je u susjednoj makedonskoj oblast car Samulo radio na stvaranju velike i snažne države makedonskih Slovena. Samuilo je planirao osvajanje čitavog Blakasnkog poluostrava. Na tom osvajačkom putu zauzeo je i Duklju, zarobio Vladimira i zatočio

ga u Prespi. Nakon Samuilove smrti, odnosno njegovog poraza na planini Belasici, od strane Vizantije, kada je zarobljeno 14.000 Samuilovih vojnika, koji su oslijepjeni a svakom stotom je ostalo po jedno oko, Samuila je naslijedio njegov sin Gavriilo Radomir. Njega je ubrzo ubio Samuilov sinovac Jovan Vladislav, Aronov sin, te u jesen 1015. uzeo carsku krunu. A da bi potpuno osigurao vlast, slijedeće godine je na prevaru domamio u Prespu kneza Vladimira i pogubio ga.

Nešto kasnije njegovo je tijelo udovica Kosara iz Prespe prenijela u Prečistu Krajinsku u Krajini, gdje je bila Vladimirova prijestonica.

Dok je bio u Samuilovom zatočeništvu, u Vladimira se zaljubila, careva kćerka Kosara (Teodora)... Iz tog braka, umjesto djece, izrodio se Vladimirov kult, koji i danas snažno traje. A legenda o toj ljubavi nastavila je da živi na Dukljanskoj zemlji. Vladimirov kult je prerastao u kult sveca. Napisana su svetačka žitija, ali i literarna djela. Autentična legenda o ljubavi Kosare i Vladimira nalazi se u Ljetopisu Popa Dukljanina.

Prema nekim dokumentima, Legneda o Kosari i Vladimiru poslužila je Šekspiru da napiše dramu *B u r a*.

ZEMLJA GOVORI DUKLJANSKI SKRIPTORIJI DA VIDIM PRAPARATNU

Dukljaninova Prapatna bila je u današnjoj Crmnici. Zahvatala je dolinu rijeke Orahovštice do njenog uliva u rijeku Crmnicu, pa lijevom obalom Crmnice, odnosno Virštice, do njenog ušća u Skadarsko jezero, a odatle malo prema sjeveru do Tankog rta. Plodna ravnica kojom se uzdižu vino-

gradni brežuljci, gdje je Vojislav mogao imati svoj dvor, i brdovite oblasti Dupila, na sjeveru, vrlo su podesne za defanzivno ratovanje.

Naziv Prapatnica seže u prošlost koliko i narodno pamćenje, a ono je obično vrlo dugo.

Prema podacima Barskog rodoslova Vojislav je umro 1050. godine u svom dvoru i sahranjen u dvorskoj kapeli sv. Andrije u Župi Prapatni.

*

Stefan Vojislav imao je prijestonicu u Prapatni. To je jedna od brojnih prijestonica dukljanskih vladara, jer je čest slučaj bio da su sjedišta vladara bila premješтана iz jednog mjesta u drugo, od Duklje do Krajine, Prapatne, Skadra, Kotor, Budve, Žabljaka, Oboda, Cetinja.

Istoričari lociraju Prapatnu na nekoliko mjesta. Jiriček kaže da je Prapatna kod Bara, gdje je bio vladarski dvor, jer su plemena pred kraj srednjeg vijeka istisla staro župsko uređenje i mjesto stare Župe Prapatne postalo je pleme Mrkojevići gdje bi trebalo tražiti Prapatnu.

Možda je razlog tome što se jedno brdo u Anamalima zove Vladimir, po sv. Vladimiru. Ipak, na suprotnoj strani krajinskih gora, prema Skadarskom jezeru treba tražiti župu Prapatnu jer je Rumija do Taraboša bila prirodna granica između dvije župe.

U župi pored Skadarskog jezera do sela Seoca, Prapatna je bila prijestonica kneza Stefana Vojislava.

GLASOVI VOJNIKA

Prema legendi, svake godine u oktobru mjesecu, kanjonima Orhovštice, klancima planina, iz čatrnja praznih i presahlih, čuju se glasovi Vojislavaljevih vojnika. Njihove neostvarene želje, nade i misli. Zovu nas, da ih ne zaboravimo. Podsjećaju kako su se borili hrabro i odvažno, vođeni svojim vojskovođom i ljubavlju prema zemlji.

VOJISLAV U CARIGRADSKOJ TAMNICI SANJA SLOBODU

Nakon ustanka u Duklji, Vojislav je uhvaćen i odveden u Carigrad. Ova pjesma je napisana nakon čitanja knjiga dr Euarda Peričića SC-LAVORUM REGNUM GRGURA BARSKOG i DINASTIJA VOJ-SLJAVLJEVIĆA dr Božidra Šekularca.

ISTA SLIKA, ISTI GLAS

Prema jednoj legendi glava sv. Vladimira je sama došla iz Prespe u Krajinu. Zatim je Kosara (Teodora) donijela njegovo tijelo. Slika njegovog pogubljenja, javlja se od vremena do vremena, u mašti i snovima pokoljenja koja se smjenjuju na Dukljanskoj zemlji.

GRGUR LJETOPISAC RAZMIŠLJA NAD SUDBINOM ZEMLJE

ĐORĐE RAZGOVARA S DUHOM KRALJICE MAJKE

„I tada za dvaneste godine kraljevanja kralja Vladimira, Jakvinta, po savjetu nekih bezdušnih ljudi, koji bijahu neprijatelji županu Belkanu, dade im otrovno piće, koje je pripremila u Kotoru, gdje je živjela. Ovi, pak, kad su došli u Skadar, davali su kralju piti iz ruku njegovih slugu, pa ovaj bi od njih prevaren. Tada pade (kralj) u postelju. Kraljica, pak, Jakvinta, znajući da će umrijeti, dođe sa svojim sinom Georgijem u Skadar, da posjeti kralja; čim ju je kralj vidio, odstrani je od sebe i naredi, da ona iziđe napolje. Kad je izišla, reče ona prisutnima: 'Zašto kralj tako postupa? Kakvo mu zlo učinih? Ako želi da zna gospodin kralj, sam stric Dobroslav, koji je u okovima, on je udesio da umre gospodin kralj'. Ovo pak reče da bi upropastila Dobroslava, jer se bojala, da bi on naslijedio kraljevstvo. I odmah ode odande i pođe do Garize (Gorice), da sačeka kraljevu smrt. Zatim odavde poruči tajno kraljevim ljudima, obećavajući im vrlo mnogo, da po smrti kraljevoj pogube Dobroslava, što je i učinjeno. Kralj je, naime, umro i bio sahranjen u manastiru svetih mučenika Sergija Vakha. A kraljevi ljudi kad im se pružila prilika, prema savjetu Jakvintinom, slož se protiv kralja Dobroslava, izvuku ga iz tamnice, oslijepi i uškope, pa pošalju u manastir svetih Sergija i Vakha, gdje je dugo živo s monasima i kasnije umro“. Mošin, 100. Ljetopis, 366 – 367.

GRGUR LJETOPISAC NAPUŠTA DUKLJU

POVRATAK

Kroz naše sjećanje – Njihov povratak. Novi život. Poslije tišine u kojoj su bili zarobljeni, bez pomena. Pa i zaboravljeni.

KAMENI TRIPTIH

Čudna je sudbina tri barska epitafa, koji spadaju i prvu dukljansku epigrafiku i poeziju. Oni su bili uklesani u kamene ploče koje su izvađene iz crkvenog poda i uzidane u fasadu crkve sv. Đorđa, pretvorene u džamiju. Za vrijeme borbe oko Bara krajem 1877. i početkom 1878. crnogorska artiljerija je pazila da ne pogodi džamiju, pa je to bila jedina građevina koja je bila pošteđena. Ali upravo zbog toga, nakon oslobođenja grada, bilo je potrebno negdje smjestiti barut i jedine bezbjedne prostorije nađene su u džamiji. Kada je grom udario u nju(a često se dešavalo da grom namiriše barut, dva puta u doba Šćepana Malog) nestalo je i džamije i epitafa.

Prvi je ove epitafe pomenuo u literaturi francuski konzul u Skadru Ekar. Ekar je svoju knjigu objavio 1858., a već dvije godine kasnije stihovi su štampani u zagrebačkom „Katoličkom listu“.

Stihovani epitafi su u loninskim hekasmetrima i na Južnom primorju ostaju u upotrebi do XIII vijeka.

Pošto se u epitafu posvećenom Jovanu ne pominje izričito ni Bar ni Dukljanska crkva, od značaja je zaključak da je epitafe o Jovanu i Đorđu radio isti autor, čime se i Jovan posredno vezuje za Bar.

Za Đorđa se misli da je upravljao crkvom za vlade Stefana Vojislava. On je imao teškoća oko obnove crkve sv. Teodora, pa joj je dao svoje ime i zavještao da u njoj bude sahranjen.

Epitav napisan u čast Petra, navodi na činjenicu da je to Petar kojeg pominje Dukljanin a koji je po njemu – b o n a e memoriae vir (čovjek čiste savjesti!), kao prvi barski arhiepiskop „koji je upravljao ovom crkvom po buli pape Klimenta III Viberta 1089. godine, za vrijeme kralja Konstatina Bodina i njegovih nasljednika, tj. od 1089. do 1118. godine.

Barske epitafe je sa zida prepisao barski arhiepiskop Poten i poslao F. Račkom koji ih je objavio 1860.

Oni predstavljaју i prvu dukljansku poziju u kamen klasanu pa tako i sačuvanu.

O tri barska zapisa više detalja sam pronašao u knjizi Književno nasleđe Crne Gore dr Radoslava i Istoriji Crne Gore I tom.

SKRIPOTORIJI NA SKADARSKOM JEZERU

Počev od XII vijeka na prostoru Crne Gore postojali su prepisivački centri – skriptoriji čiji se rad odvijao sve do XIX vijeka.

Nagli razvoj prepisivačke i iluminatorske djelatnosti počinje u vrijeme dolaska Balšića, a zatim Crnojevića, kada se razvija graditeljstvo i druge umjetničke djelatnosti. Prepisivačka djelatnost se odvijala na više mjesta u crkavama i manastirima na ostrvima („goricama“) Skadarskog jezera i

njegovoj okolini. Prema očuvanim zapisima spominju se Starčevo, Moračnik, Beška, Vranjina, Goričani i Krnjice.

Položaj i ambijent Sakadarskog jezera pružao je izvanredne uslove za književno i umjetničko stvaralaštvo, a bio je i prostor koji je omogućavao neposredne kontakte sa umjetnošću i kulturom Primorja i Italije.

Početak prepisivačkog rada i najstariji datirani primjerci knjiga vezuju se za manastir Starčevo, koji je obnovljen sedamdesetih godina XIV vijeka, a ime je dobio po starcu Makariju po kome se i ostrvo nazivalo Gorica starca Makarija.

Od rukopisa koji su pisani na Starčevoj Gorici do sada su idnetifikovana dva: PROLOG koji se nalazi u državnoj biblioteci u Berlinu, pisan sedamdesetih godina XIV vijeka, kako se u sačuvanom zapisu navodi: „...U Gorici svetog staraca Makarija va dni blagočastivoga Đurđa Balšića“.

Drugi rukopis je ČETVOROJEVANĐELJE STARČEVE GORICE, otkiven prije dvadesetak godina u biblioteci Marciana u Veneciji, za koji se smatra, na osnovu stilskih karaktristika književne i umjetničke obrade, da je pisan u Starčevu. U rukopisu se nalazi nekoliko zapisa sa pomenom Satrčeva. Na jednom mjestu piše: „si tero evangelije stračeve gorice“.

PROLOG i ČETVOROJEVANĐELJE su najstariji do sada poznati sačuvani rukopisi koji potiču sa Skadarskog jezera. Ocijenjeni su kao radovi visokih umjetničkih kvaliteta, jedini su i obično dragocjeni spomenici, koji donekle pokazuju o kakvom se stravalastvu može pretpostavljati da je na Satarčevu njegovano.

Rukopisi nastali u XV vijeku na Sakadarskom jezeru, po zapisima njihovih prepisivača, pisani su i u drugim crkavama: u Gorici, Beškoj, na Vranjini i u Goričanima. Izgleda da su sve postojeće crkve u toku XV vijeka bile prepisivačka mjesta objedinjena karakteristikama jedne škole, čiji je centar svakako bio Starčevo.

Grupi djela poniklih sa teritorije Skadarskog jezera pripadaju i rukopisi

pisani zdanjih decenija XV vijeka, i to: PRAZNIČNI MINEJ iz 1483. godine, koji se nalazi u Univerzitetnoj biblioteci u Torinu, i ČASLAVAC iz 1486. godine, koji se pominje kao djelo prepisivača Nikole Kosijera.

Iako je mali broj sačuvanih rukopisa, njihovo postojanje svjedoči o jednom dugom i neobično važnom radu koji se odvijao na prostoru Skadarskog jezera. Slobodno se može reći da je to bila jedna od najpoznatijih škola književnog i umjetničkog stvaralaštva sa veoma dugom tradicijom i imenima književnika i iluminatora koji su ovu školu obilježili.

Imenima koja su poznata i na koja se do sada naišlo (Starac Makarije, Mina, Nikon Jerusalimac, Jelena Balšić, Dijak Dimitrije, Nikola Kosijer) sa puno razloga se mogu dodati i imena poznatih majstora štampartsva: Makarije – štampar knjiga u štampariji Crnojevića i Pahomije koji je radio u štampariji Božidara Vukovića u Veneciji, o čemu govori i tekst na ikoni Nerukotvoreni obraz u kome je zapisao: „trudih se o sem pisanii... jeromonah Pahomije ot ostrva Dioklecijanskoga jezera“.

*

CIKLUS O CRNOJEVIĆIMA nastao je na osnovu istorijske građe, njihovih povelja i zapisa, ali i na osnovu mnogih legendi koje žive u memoriji Crnogoraca.

Pjesma VLADIKA VASILJE PIŠE ISTORIJU O ČERNOJ GORI inspirisana tom knjigom koja je neka vrsta naše nacionalne biblioteke, njegovim epistolama, poslasticama i drugim spisima. A pjesme KRALJEVSTVO RIJEČI I GLAS KAMENŠTAKA rodile su se iz zakonika STEGA, započete ISTORIJE CRNE GORE Sv. Petra Cetinjskog, Njegoševe poezije, pisama i citata iz Bilježnice, dok je pjesma POSLEDNJI KRALJ U IZGANSTVU, inspirisana TESTAMENTOM crnogorskog kralja Nikole Petrovića (pisanim u francuskom gradu Neju), i njegovom izgnaničkom sudbinom.

O AUTORU

MIRAŠ MARTINOVIĆ je poznati crnogorski pisac. Ono što ga čini prepoznatljivim na Ex yu i širim regionalnim prostorima, to su antičke teme i zaboravljeni pejzaži Crne Gore, kojima su posvećeni njegovi romani: *Putevi Prevalise* (objavljen i u Italiji sa naslovom *Pietre di Montenegro*, u prevodu Silvia Ferraria, a nekoliko priča iz te knjige je prvedeno na herbrejski jezik i objavljeno u poznatim književnim časopisima u Izraelu, u prevodu Dine Katon), *Otvaranje Agruvijuma*, i roman *Teuta*, koji je doživio više izdanja, a po kome je napravljena istoimena pozorišna predstava, sa glumcima iz Crne Gore, Albanije, Grčke, Italije i Hrvatske, u režiji Slobodana Milatovića.

Izdavačka kuća **KOHA**, iz Prištine, objavila je 2010. roman na albanском jeziku.

Snovi u Doklei su knjiga, koji takođe pripada njegovom antičkom ciklusu, u kome autor na nov, osoben i literarno jedinstven način, kroz život rimskog grada Doklee priča antičku priču, na ovim prostorima, ali i priču o savremenoj Crnoj Gori i svoje tri velike ljubavi... *Sjenka krsta nad Dukljanskom zemljom*, peta je knjiga ovog ciklusa.

Prije ovih Martinović je objavio romane: *Jeretik*, *Poslednji Eshilov dan* i *Vavilonski mudraci*.

U literaturu ulazi knjigom poezije *Mit o Trešnji*, objavljenoj 1974. godine, za koju je dobio književnu nagradu „Lazar Vučković“.

NEVIDLJIVI LJETOPIS (objavljen 2010.) prva je od četiri knjige

koje će ići pod naslovom **NEOTKRIVENA ZEMLJA**, a to su: **GOVOR KRALJEVA**, **GOVOR ZEMLJE** i **GOVOR VJEKOVA**.

Roman **POSLEDNJI ESHILOV DAN** objaviće poznata izdavačka kuća ONUFRI iz Tirane.

Član je Matice crnogorske i Crnogorskog PEN-a.

Dobitnik je **Otobarske nagrade Herceg Novog**, grada u kome ovaj pisac živi.

SADRŽAJ

USPOSTAVLJENO KRALJEVSTVO 7

GOVOR ZEMLJE

ZLATNO DOBA 11

KLESARI SA MARTINIĆKE GRADINE
– KAMENA POEMA ..... 14BARSKI PREZVITER RAZGOVARA
SAM SA SOBOM 17

TUMULI U ZETSKOJ RAVNICI 19

LISIJEVO POLJE 21

ŽENA IZ GOSTILJA 23

BUNARDŽIJA S VUČKE GORE 25

ORAČI RAVNICA 27

VRIJEME KRALJEVA 29

DUHOVI U SVAČU 30

BUNAR SVETOG VLADIMIRA 32

HOROVI U RAVNICI 34

SEDMOLISNA DUPILSKA RUŽA 36

IZ DUKLJANSKIH ARHIVA 38

PJESMA KOJA JE ČAS PJESMA
ČAS TUŽALJKA 39

NOĆ U SVAČU.....	41
PREDJELI.....	44
DUKLJANSKI SKRIPTORIJI	46
BODINOVA TUŽALJKA NAD ZEMLJOM DUKLJOM NA SAMRTOJ POSTELJI, PRED SUPRUGOM JAKVINTOM I SINOVI (I).....	47
KRALJICA JAKVINTA, RAZGOVARA SA SOBOM U CARIGRADSKOJ TAMNICI I SJEĆA SE KOTORA I NEKADAŠNJE RASKOŠI (II).....	49
TUĐEMILI (III).....	52
DRIVAST (IV).....	56
KNJEGINJA DESILAVA NAPUŠTA DUKLJU 20. AVGUSTA 1189. (V).....	58
PUTOVANJE (VI).....	59
TUŽALJKA NAD GRADOM SVAČEM (VII)	61
KRALJEVI GOVORE (VIII).....	64
KOSARA (TEODORA) RAZGOVARA SA SVOJIM MUŽEM (IX)	67
Z E M L J A G O V O R I (X)	70
DUKLJNSKI SKRIPTORIJ (XI).....	73
DA VIDIM PRAPRATNU (XII)	78
GLASOVI VOJNIKA (XIII)	82
VOJISLAV U CARIGRADSKOJ TAMNICI SANJA SLOBODU (XIV) .	84
ISTA SLIKA, ISTI GLAS (XV).....	86
GRGUR LJETIPISAC RAZMIŠLJA NAD SUDBINOM ZEMLJE (XVI)	89
ĐORĐE RAZGOVARA S DUHOM KRALJICE JAKVINTE (XVII).....	92
LJETOPISAC NAPUŠTA DUKLJU ZAUVIJEK (XVIII)	94

P O V R A T A K (XIX) (U SNOVIMA....)	99
--	----

POEZIJA U KAMEN KLESANA

KAMENI TRIPTIH.....	105
SKRIPTORIJI NA SKADARSKOM JEZERU ILI GOVOR SLOVA	108
TRAGANJE ZA IZGUBLJENIM EPOM	111
PROGONITELJ I PROGONJENI ILI ZABRANA GLAGOLJSKIH PISMENA	115

IZGNANSTVO I KRALJEVSTVO

I Z V I I S K R A	121
PROGNANI GOSPODAR ĐURAĐ CRNOJEVIĆ SANJA DOMOVINU	122
DUŠA GOSPODARA IVANA CRNOJEVIĆA PUTUJE CRNOM GOROM	126
ZVONO IVANOVO	128
RUŽA	132
KADA UMRIJE GOSPODAR	134
SAZDANJE CETINJA	137
IVAN CRNOJVIĆ HODI OVOM ZEMLJOM	142
VLADIKA VASILJE PIŠE ISTORIJU O ČERNOJ GORI	144
KRALJEVSTVO RIJEČI.....	147
GLAS KAMENŠTAKA	151
POSLEDNJI KRALJ U IZGNANSTVU	156

LANAC POSVEĆENIKA

***	161
DUKLJANSKO – ZETSKO – CRNOGORSKI VLADARI	163

KOMENTARI I SUDBINE

ZLATNO DOBA	171
KLESARI SA MARTNIĆKE GRADINE	171
BARSKI PREZVITER RAZGOVARA SAM SA SOBOM	172
TUMULI U ZETSKOJ RAVNICI	173
LISIJEVO POLJE	174
ŽENA IZ GOSTILJA	177
BUNARI SA VUČKE GORE	179
ORAČ I RAVNICA	180
D U H O V I U S V A Č U	181
BUNAR SVETOG VLADIMIRA	181
HOROV I U RAVNICI	182
SEDMOLISNA DUPILSKA RUŽA	182
DUKLJANSKI ARHIV	183
PJESMA KOJA JE ČAS PJESMA ČAS TUŽALJKA	183
NOĆ DUKLJANSKIH KRALJEVA U SVAČU	183
PREDJELI	184
DUKLJANSKI SKRIPTORIJI	184
BODINOVA TUŽALJKA NAD ZEMLJOM DUKLJOM, NA SAMTRNOJ POSTELJI, PRED SUPRUGOM JAKVINTOM I SINOVIAMA	185

KRALJICA JAKVINTA RAZGOVARA SA SOBOM U CARIGRADSKOJ TAMNICI I SJEĆA SE KOTORA I NEKADAŠNJE RASKOŠI	186
TUĐEMILI	187
DRIVAST	189
KNJEGINJA DESILSAVA NAPUŠTA DUKLJU	189
PUTOVANJE	190
TUŽALJKA NAD GRADOM SVAČOM	190
KRALJEVI GOVORE	191
KOSARA (TEODORA) RAZGOVARA SA SVOJIM MUŽEM BLAŽENIM VLADIMIROM	191
ZEMLJA GOVORI DUKLJANSKI SKRIPTORIJI DA VIDIM PRAPARATNU	192
GLASOVI VOJNIKA	194
VOJISLAV U CARIGRADSKOJ TAMNICI SANJA SLOBODU	194
ISTA SLIKA, ISTI GLAS	194
GRGUR LJETOPIŠAC RAZMIŠLJA NAD SUDBINOM ZEMLJE	195
ĐORĐE RAZGOVARA S DUHOM KRALJICE MAJKE	195
GRGUR LJETOPIŠAC NAPUŠTA DUKLJU	196
POVRATAK	196
KAMENI TRIPTIH	196
SKRIPOTORIJI NA SKADARSKOM JEZERU	197
O AUTORU	200

